

MEGISMERNI
A MEGISMERHETETLENT

TANULMÁNYOK
BARÁTHMAGDOLNA
TISZTELETÉRE

TARTALOM

- 13 Cseh Gergő Bendegúz
Diktatúrák, titkosszolgálatok és levéltárak Európa határain túl
-
- 27 K. Lengyel Zsolt
A Bach-korszak Magyarországon: idegen test vagy hasznos töréspont?
-
- 49 Andreides Gábor
„Nem lehet háborút viselni, ha nem gyűlöljük az ellenséget reggeltől estig, a nap és az éjjel minden órájában.” – az olasz fasizmus ellenségképe
- 61 Pók Attila
Elvtársi gyűlés
-
- 71 Fiziker Róbert
Apponyi Albert, a követetlen példa
- 82 Katona Csaba
Leányvásár. Gondolatok Apponyi Geraldine házasságáról és életéről
- 97 Kolontári Attila
Rákosi Mátyás 1924–1925-ös útlevéllügye
- 107 Kovács Tamás
Merénylet a Dohány utcai zsinagógánál (1939)
- 115 Mitrovits Miklós
Lengyel konspiráció Magyarországon 1943-ban
Adalékok a Kállay-kormány külpolitikájához
- 128 Seres Attila
Egy nép gazdagsága a tengereiben és kikötőiben mutatkozik meg.
Horthy Miklós Szovjetunió-percepciója Jungerth-Arnóthy Mihály
egyik publikálatlan naplófeljegyzése tükrében
- 143 Stark Tamás
„Jó” zsidó, „rossz” zsidó. A kétarcú Magyarország
- 154 Szakály Sándor
Az első magyar katonai attasé a Szocialista Szovjetköztársaságok Uniójában

-
- 166 Balogh Margit
Egy piktorina álma, avagy „*A vallás, hazafiság és művészet meghatározó szent Háromsága...*”
Forrásközlő dolgozat Feszty Masa festőművész és Mindszenty József bíboros kapcsolódásáról
- 187 Bank Barbara
Fedőneve: „Hadigondozottak” – avagy hogyan kerültek haza a Szovjetunióból a magyar politikai elítéltek 1953-ban, 1955-ben? – Két dosszié tanulmányai
- 200 Feitl István
A szövetkezeti szocializmus szerelmese
- 212 Garadnai Zoltán
Franciaország kapcsolatai a kelet-európai országokkal
(1946. január 20. – 1948. február 25.)
- 225 Germuska Pál
Magyar „élősködés”? Szovjet kizsákmányolás? Gondolatok az 1945 és 1956 közötti magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok lehetséges mérlegéről
- 239 Kecskés D. Gusztáv
Alaptörténet máig ható következményekkel. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosága és az 1956-os magyar menekültválság
- 248 Kiss Dávid
Katonai szakértők részvétele az 1947-es párizsi béke előkészítésében, és a békekonferencia katonai bizottsága
- 268 Müller Gabriella
A magyar fegyverszüneti tárgyalások jegyzőkönyvei. Moszkva, 1945. január 18–20
- 280 Nagy András
Tagolt térben tagolatlan tiltakozás – egy kontextus-teremtő kezdeményezés anatómiája
Duna – egy antológia
- 292 Paládi Renáta
A magyar–ukrán államközi kapcsolatok kezdetei: 1990. augusztus – szeptember
- 306 Papp István
Szimbolikus hídépítés? Szabó Dezső sírjának megkoszorúzása 1946-ban
- 322 Petrás Éva
Az emigráns Barankovics. Adalékok Barankovics István emigrációs tevékenységéhez
- 330 Rainer M. János
A „Trianon-kérdés” a kádárizmus válsága és a rendszerváltás előestéje idején
- 338 Sipos András
Önkormányzat és tanácsrendszer között. Szempontok a budapesti városigazgatás 1949. évi átalakulásához
- 351 Soós Viktor Attila
Emigráns magyar diplomaták. Varga Béla és a Magyar Nemzeti Bizottmány megszervezése

- 367 Szécsényi András
„Nagyon jó életünk volt”. A Bergen-Belsenben felszabadult magyar zsidó túlélők tapasztalatai a svédországi szanatóriumtáborokban (1945–1946)
- 381 Szekér Nóra
„...képtelen voltam visszatérni” Adalékok Szent-Györgyi Albert emigrálásának okaihoz
- 393 Sztikalin, Alexandr
„A Brezsnyev-doktrína” és 1989-es felülvizsgálata
- 405 Takács Róbert
Egy kelet–nyugati irányú transzfer (meg nem) története
- 420 Vámos Péter
„A mi kínai elvtársaink elhatározták magukat a szakításra és a harcra.” A szovjet–kínai szakítás hatása a magyar–kínai technológiai együttműködésre
- 435 Varga Zsuzsanna
Kommuna, artyel, TOZ – A sztálini kolhozmodell létrejötte a Szovjetunióban
- 446 Bacher, Dieter
A közös ellenség összeköt. A magyar és csehszlovák titkosszolgálatok együttműködése Ausztriában a hidegháború első felében
- 459 Fóris Ákos
Kém vagy tolmács? Csuhai Klára a 2. hadsereg hadtápparancsnokságán
- 478 Gecevényi Lajos
A „Kopjás mozgalom” metamorfózisa
- 491 Krauhulcsán Zsolt
Parazita kémprogram a KGB számítógépein. A Szovjetunió Állambiztonsági Bizottsága és a BM III. Főcsoportfőnökség tárgyalásai 1988–1989 fordulóján
- 501 Müller Rolf
Péter és a Farkas. Az elítélt ÁVH-vezér „íratása” 1956 közepén
- 512 Pál István
Három év Londonban. Mátrai Miklós, újságíró-jelölt hazatérése az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni emigrációból
- 524 Rácz János
A botcsinálta „ügynökök” halála. A hidegháborús „hírszerző tevékenység” magyar áldozatairól
- 537 Takács Tibor
Határ, eset. Egy hamvába holt emigrációs kísérlet és az állambiztonság, 1974–1975
- 547 Baráth Magdolna munkáinak bibliográfiája
- 564 A kötet szerzői

CSEH GERGŐ BENDEGÚZ

DIKTATÚRÁK, TITKOSSZOLGÁLATOK ÉS LEVÉLTÁRAK EURÓPA HATÁRAIN TÚL

Az 1990 környékén lezajlott közép-európai politikai rendszerváltozások szimbolikus vitapontja volt az egykori titkosszolgálati iratok sorsa, azok megsemmisítése vagy eltűnése, illetve a megmaradt források kezelése és nyilvánossága. (Mindez természetesen nem lehetett független a titkosszolgálatoknak a rendszerváltozás folyamatában betöltött, gyakran túldimenzionált szerepéről szóló közbeszédetől sem.) Bár a kérdést Magyarországon is – mint mindenütt – át- és átszínezték napi politikai célok, egyéni törekvések, titkosszolgálati érdekek, kül- és biztonságpolitikai szempontok és még ki tudja hányféle megfontolás, a kérdéskör térben és időben is sokkal tágabb összefüggések közé illeszthető. A hazai közbeszédben a leváltott rendszer titkosszolgálati iratainak sorsa elsősorban belpolitikai összefüggésekben, legfeljebb – többé-kevésbé megalapozott – közép-európai dimenziókban jelent meg, a levéltáros és történész szakma pedig még adós a kérdéskör szélesebb körű, nemzetközi kitekintésű vizsgálatának elvégzésével. Jelen írásban egy rövid kitekintést teszünk a múltfeldolgozás levéltári vonatkozásainak nemzetközi összefüggéseire és néhány, Európán túli példán illusztráljuk a megbukott diktatúrák titkos archívumainak sokszínű sorsát.

Egy adott ország belpolitikai erőviszonyainak radikális átrendeződése, a hatalmi struktúrák transzformálódása, az elitek cseréje vagy továbbélése egy éles politikai váltás után mindenütt és minden korban felveti ugyanazokat az alapvető dilemmákat. Hogyan tekint a társadalom és az új elit a leváltott, megdöntött, elmúlt rendszerre, miként emlékezik rá vagy hogyan felejt/felejteti azt el? Miként ápolja az áldozatok emlékét és hogyan bánik a bűnösök emlékezetével? A felejtés vagy az emlékezet szolgálja inkább a társadalmi megbékélést (feltéve, hogy a megbékélés a cél)? Természetesen ezekre a kérdésekre számtalan különböző válasz született és született is függően az adott átmenet intenzitásától, annak erőszakos vagy békés jellegétől, a hatalmi struktúrák továbbélésétől vagy radikális cseréjétől, a leváltott és az új politikai rendszer működési mechanizmusaitól és sok egyéb tényezőtől is.¹ Felejtés és emlékezet, megbékélés és elszámoltatás kettőssége

1 Lásd ezzel kapcsolatban: Peter Hoeres: *Historical Perspectives on Transitional Justice*. in: Peter Hoeres–Hubertus Knabe (szerk.): *After Dictatorship. Instruments of Transitional Justice in*

EGY NÉP GAZDAGSÁGA A TENGEREIBEN ÉS KIKÖTŐIBEN MUTATKOZIK MEG

Horthy Miklós Szovjetunió-percepciója Jungerth-Arnóthy Mihály egyik publikálatlan naplófeljegyzése tükrében

Bevezető

Jungerth-Arnóthy Mihály a két világháború közötti Magyarország azon diplomatai közé tartozik, akiknek a nevét nemcsak a korszakkal foglalkozó történelmi műhelyekben, hanem a szélesebb társadalmi körökben is ismerik. Ez önmagában véve nem csak arra vezethető vissza, hogy a korszakban mind a minisztérium központi apparátusában, mind a külképviseleti hálózaton belül több kulcsfontosságú pozícióban és poszton szolgált,¹ hanem arra is, hogy a személyes feljegyzéseit tartalmazó kis noteszei – egy „történelmi véletlennek” köszönhetően – az utókorra maradtak, s ezekből egy terjedelmes résszel már 1989-ben megismerkedhetett a magyar tudományos közvélemény. A sokat sejtető Moszkvai napló címen megjelent kötetben az 1934. január 12-től 1939. augusztus 10-ig tartó időszakban keletkezett bejegyzéseket adták közre, vagyis a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok felvételére irányuló tárgyalások ankarai kezdetétől a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok megszakadásáig tartó időszakot, tehát azt az emlékanyagot, ami Jungerth moszkvai missziójára fókuszált. Kétségtől ez a napló legnagyobb érdeklődésre számot tartó, s talán legélményszerűbb fejezete, hiszen Jungerth ebben nemcsak a kétoldalú diplomáciai megbeszélések száraz mozzanatait taglalja, hanem egészen közeli bepillantást enged a szovjet valóság sokak számára elzárt világába, illetve a magyar külképviselet belső kulisszatitkaiba.²

- 1 Jungerth Mihály 1883. március 13-án született Bácsordason. 1920–1923-ban osztálytanácsos a Külügyminisztérium központi apparátusában, a Hadifogoly Osztály vezetője. 1923–1928-ban tallinni (revali) követ, Lettországba, Litvániába és Finnországba is akkreditálva, 1928–1933-ban helsinki, 1933–1934-ben ankarai, 1934–1939-ben moszkvai, majd 1939–1944-ben szófiai követ. 1933-ban névmagyarosítási szándékkal felvette az Arnóthy vezetéknevet. A Sztójay- és Lakatos-kormányokban, 1944. április 6-tól október 15-ig a külügyminiszter állandó helyetteseként a tárcán belüli hierarchia második fokán helyezkedett el. 1957. szeptember 10-én hunyt el Budapesten.
- 2 Jungerth-Arnóthy: 1989. A napló forrásértékére már az 1960-as években felhívta a figyelmet Dolmányos István. Ld. Dolmányos: 1966. A napló, illetve Jungerth gépiratos emlékiratai később is nélkülözhetetlen és kiapadhatatlan forrásai voltak a két világháború közötti

Amennyiben a teljes napló eredeti, még levéltárban őrzött változatát elolvassuk, konstatálhatjuk, hogy a magyar diplomata két ízben is rögzíti, amikor kihallgatáson jelent meg Horthy Miklós kormányzónál. Ezek közül az egyik alkalom, az 1938. április 11-i, éppen arra az időszakra esik, amely a publikált anyagban napvilágot látott. Ez azonban egy kissé lakonikus, mindössze egy rövid bekezdésre szorítkozó bejegyzés. Ennek magyarázatára részben annak tartalmából lehet következtetni: ezen a kihallgatáson többnyire Jungerth beszélt, s Horthy csak meghallgatta őt, érdemben nem reflektált a diplomata által elmondottakra, nem alakult ki kettejük között élénk eszmecsere, így Jungerth nem tartotta fontosnak, hogy kizárólag a saját monológját megörökítse saját maga számára.³ A másik kihallgatás, az 1933. április 3-i, már kívül esett a publikálásra szánt napló rész kronológiai tartományán. Ugyanakkor érdemes felfigyelnünk erre a nem túl hosszú, csak a notesz mérete és Jungerth szellős jegyzetelése miatt hat oldalra rúgó, ugyanakkor az 1938. április 11-i kihallgatásról készült, a történész által alig hasznosítható szövegfoslányhoz képest jóval részletgazdagabb és történelmi szemmel nézve forrásértékű napló részletre. Ebből ugyanis láttelepet kapunk arra vonatkozóan, hogy 1932 ősze és 1933 tavasza folyamán Horthy milyennek látta a Szovjetuniót, milyen reflexiói lehettek az ott zajló politikai és gazdasági folyamatok tekintetében.⁴ Ismerve Horthy averzióit a bolsevizmussal szemben – amelyek ismertetése, tekintettel a nemzeti keresztény ellenforradalmi rendszer hatalomra jutásának és Horthy ebben játszott szerepének gazdag irodalmára, jelen tanulmánynak nem feladata – a forrás elolvasása után leginkább azon fogunk elgondolkodni, hogy vajon el tudta-e választani Horthy a Szovjetuniót mint „a bolsevizmus fő fészékét” a Szovjetuniótól mint az európai politikai vérkeringésbe visszatérő, a nagyhatalmi státuszának regenerálására törekvő nemzetközi tényezőtől.

magyar–szovjet kapcsolatok történetének feltárására irányuló kutatásoknak, illetve a Sztójay- és Lakatos-kormányok külpolitikájának bemutatását célzó történelmi rekonstrukcióknak. Ld. mindenekelőtt: Kolontári: 2009. Továbbá: Sipos–Szűcs: 1988., Pejkovszka: 1992., Pritz: 1999., Seres: 2010., Sipos: 2015. Jungerth életrajzát részletesen ld. még: Kolontári: 2020.

- 3 „A kormányzónál voltam, referáltam neki Szovjet-Oroszország politikai, gazdasági, katonai helyzetéről, a moszkvai perekről és Sztálin pozíciójáról, valamint a szovjet kormány magatartásáról egy cseh–német konfliktus esetére. A kormányzó nagy érdeklődést mutatott, de mintha a belpolitikai viszonyok nyugtalanítanák.” Jungerth-Arnóthy: 1989, 231. Egy 1935. március 22-i bejegyzése arra enged következtetni, hogy ebben az időszakban még korábban egyszer találkozott Horthyval: „Kormányzó kívánja, hogy visszajövet Moszkvából jelentkezzek nála.” Uo. 111. Kevésbé valószínű, hogy Jungerth ne tett volna eleget Horthy kérésének, ám ennek még sincs nyoma a naplóban. Jungerth 1935 júniusának második felében tért vissza Budapestre, s egészen október végéig ott tartózkodott. Ugyanakkor a „naplófolyam” 1935. június 16. és szeptember 30. között megszakad, ha készültek is jegyzetek Jungerth ekkori otthoni egyeztetéseiről, azok nem maradtak az utókorra.
- 4 Ld. a mellékletet.

Horthy Szovjetunió-percepciója 1932–1933-ban

A történeti irodalomban már többen hivatkoztak Horthy feltehetőleg 1932 októberének végén összeállított memorandumára, amelyet huszonhárom ország államfőjéhez kívánt eljuttatni, s amelynek célja a Szovjetunióval szembeni nemzetközi összefogás megteremtése lett volna. A kormányzó felhívásának közvetlen kiváltó oka és mozgatórugója a mind a globális ökonómiai viszonyokra, mind az egyes nemzetgazdaságokra nézve károsnak minősített „szovjet gabonadömping” volt.⁵

Az 1929–1933. évi gazdasági világválság idején több politikus és közgazdász is az úgynevezett „szovjet dömpingben” látta a válság elmélyülésének egyik okát, s a gabona-, textil-, és faipari termékek, illetve a szén világgiazi árának zuhanásáért az olcsó szovjet exportot tette felelőssé, azt hangoztatva, hogy a Szovjetunió, kihasználva viszonylagos érintetlenségét, ezzel akarja aláásni a tőkés társadalmi-gazdasági rendet. A szovjet exportcikkek beözönlésének megakadályozására számos országban ellenintézkedéseket léptettek életbe, korlátozták a behozatalt, s magas vámokat vetettek ki a szovjet árukra. Például Franciaország 1930 októbertől a hivatalos átszámítási árfolyamnál 25%-kal magasabb árfolyamot alkalmazott a Szovjetunióból behozott termékek elszámolásánál. Az Egyesült Államok 1931. február 10-én „dömpingellenes vámokat” vezetett be minden Szovjetunióból származó termékre, majd a fatermékek esetében behozatali tilalmat rendelt el.⁶ A „szovjet árudömping” keltette fenyegetés az Országgyűlés Képviselőházában sem maradt visszhang nélkül. Kornis Gyula kormánypárti képviselő 1931. május 8-i felszólalásában például azt állította, hogy a „szovjet árudömping” célja a nyugati államok „belső aláaknázása”, „forradalmasítása” és „bolsevizálása”.⁷ Horthy kezdeményezése tehát nem volt előzmények nélküli, ám a korábbi törekvésektől abban mégis csak különbözött, hogy a Szovjetunióval szembeni nemzeti hatáskörben hozott intézkedéseket nemzetközi szinten kívánta összefogni.

Azt már a memorandumot közreadó Szinai Miklós és Szűcs László is feltételezte, hogy a felhívást végül nem küldte szét a kormányzó az érintett államfőkhöz. Ennek alátámasztására az egyetlen támpontunk Jungerth 1933. április 3-i naplóbejegyzése.⁸ Horthy tanúsága szerint a memorandum másolatát Gömbös Gyula miniszterelnök megmutatta Benito Mussolini olasz miniszterelnöknek, aki nem

5 A memorandum szövegét közli: Szinai–Szűcs: 1965, 153–162.

6 Belouszov: 2002, 276–282.

7 Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XXXVI. kötet. Budapest, 1931. 3.

8 Noha, mint említettem, az 1933. április 3-i bejegyzés nem került bele abba a fejezetbe, amit 1989-ben publikáltak, a naplójegyzeteket közreadó Sipos Péter és Szűcs László az ahhoz írt bevezető tanulmányban megemlítették ezt a mozzanatot. Úgy vélték, Mussolini álláspontja a barátságos olasz–szovjet kapcsolatokkal magyarázható, amelyek később a magyar–szovjet viszony rendezésében is fontos szerepet játszottak. Jungerth–Arnóthy: 1989, 25–26.

tartotta tanácsosnak azt, hogy szétküldjék, így a kormányzó visszalépett ettől a szándékától.⁹ Sajnálatos módon azonban Gömbös és Mussolini erről folytatott egyeztetésére vonatkozóan semmilyen más forrás nem áll rendelkezésünkre, nem tudjuk pontosan, hogy a magyar kormányfő hogyan találta ezt a kérdést, illetve olasz partnere milyen argumentációt vonultatott fel az emlékirat időszerűtlensége mellett. Gömbös Gyula nem sokkal a miniszterelnöki kinevezése után, 1932. november 10-én látogatott Rómába, kormányfői minőségében ez volt az első külföldi hivatalos útja, emiatt a magyar történeti irodalom jelzésértékűnek is tekinti a magyar külpolitika további kurzusát illetően. A korabeli magyar–olasz kapcsolatok történetét feldolgozó, s azon belül az 1932. november 10-i római kormányfői találkozót részletesen ismertető, így irányadó monográfia egyike sem említi azt a mozzanatot, miszerint Gömbös szóba hozta volna Mussolini előtt a memorandum ügyét.¹⁰ A római tárgyalások tematikáját tekintve maga a miniszterelnök tekinthető a legfontosabb kútfőnek. Gömbös még a hazaérkezése előtt egy emlékeztetőt állított össze a római tárgyalásairól a Külügyminisztérium számára,¹¹ majd november 16-án a Képviselőház külügyi bizottsága előtt is beszámolt a tárgyalásai eredményéről,¹² ám egyik megnyilatkozásában sem említette Horthy memorandumának kérdését. Nincs nyoma annak, hogy erre a tárgyalások során kitértek volna. Mivel ennél jóval fajsúlyosabb kérdések uralták a hivatalos megbeszélések napirendjét, valószínű, hogy Gömbös ezt csak a tárgyalást megelőző vagy azt követő kötetlen eszmecsere keretében, és tisztán informális jelleggel hozta fel. Kolontári Attila, a két világháború közötti magyar–szovjet kapcsolatok legavatottabb ismerője nem tartja kizártnak azt sem, hogy „házon belül”, a magyar külpolitika irányítói óvták meg Horthyt attól, hogy kellemetlen helyzetbe hozza magát.¹³ Horthy biográfusa, Turbucz Dávid is azon a véleményen van, hogy a Külügyminisztérium le tudta volna/le tudta erről beszélni.

Turbucz úgy véli továbbá, hogy amennyiben a kormányzó elküldte volna ezt a memorandumot, annak a nemzetközi szintéren bekövetkező változások miatt amúgy sem lett volna különösebb visszhangja vagy eredménye.¹⁴ Amennyiben azt kívánjuk latolgatni, hogy milyen eredménnyel járt volna, ha a kormányzó köz-

9 Ld. a mellékletet.

10 Réti: 1998., 21–25., Hamerli: 2018, 185–189.

11 Gömbös emlékeztetője a római tárgyalásairól. (Thierry Heribert feljegyzése). Róma, 1932. november 10. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL), Külügyminisztérium Politikai Osztályának rezervált iratai (K 64), 66. doboz (d.), 1932-23. tétel (t.), 621/1932. res. pol. sz.

12 Gömbös Gyula beszámolója a Képviselőház külügyi bizottsága előtt. Budapest, 1932. november 16. MNL OL, Külügyminisztérium Politikai Osztályának általános iratai (K 63), 272. d., 1932-23/7. t., 2620/1932. pol. sz.

13 Kolontári: 2009, 113.

14 Turbucz: 2014, 136.

zét teszi a felhívását, érdemes felidézni az 1933. évi úgynevezett „Hugenberg-memorandum” ügyét, ami azért is különösen tanulságos, mert a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) az 1933. január 30-i hatalomra jutása után sem hagyott fel a korábbi szovjetellenes retorikájával. Alfred Hugenberg élelmiszer- és mezőgazdasági, illetve gazdasági miniszter 1933. június 16-án egy memorandumot intézett a londoni Nemzetközi Monetáris és Gazdasági Konferencia elnökéhez,¹⁵ melyben sürgette, hogy a gazdasági válság leküzdésének elősegítésére Németország a régi gyarmatainak a visszaadása mellett a Szovjetunióban is kapjon kolonizálható területeket. Egyúttal felhívta a résztvevő hatalmakat, hogy vessenek véget az Oroszországból kiinduló háborúnak, a forradalomnak és a belső szétesés folyamatának. A memorandum következményei az akkor még csak igen gyengén felfegyverzett Németország, és annak gyanakvással kísért új náci kormányzata szempontjából katasztrofálisak voltak. A dokumentum óriási vihart kavart, a Hitler nevével fémjelzett kormánnyal szemben amúgy is fokozódó bizalmatlanságot csak növelték vele, így a német kormány kénytelen volt meghátrálni, és kijelenteni, hogy Hugenberg posztulátumai nem képviselték a hivatalos politikai kurzust. Noha a memorandum egyenes következménye volt Hugenberg lemondása a miniszteri tisztségeiről,¹⁶ a legsúlyosabb külpolitikai konzekvenciája mégis csak az lett, hogy véglegesen elvágta a „rapallói politikához” visszavezető ösvényt, ugyanakkor megnyitotta az utat Szovjetunió orientációja előtt Franciaország és Lengyelország felé.¹⁷

A fennmaradt levéltári források és a magyar sajtó tudósításai is inkább arra engednek következtetni, hogy – noha a magyar kormány is felemelte a vámoikat és megtagadta egyes árucikkek importját a Szovjetunióból –,¹⁸ független és mértékadó hazai gazdasági körökben egyáltalán nem találtak visszhangra azok a politikai indíttatású követelések, amelyek a Szovjetunióval szembeni túlzott gazdasági szankcionálást erőltették. Ennek hátterében az állt, hogy az 1929-ben meghirdetett első ötéves terv jelentős sikereket eredményezett a szovjet népgazdaság számára, s ténylegesen növelte a szovjet gazdasági potenciált. A terv gyakorlatba ültetése nyomán 1929–1930-ban már érzékelhető gazdasági mobilizáció azt a benyomást erősítette meg a szovjet vezetésben, hogy az ország a saját lábára állva véghez

15 A londoni Nemzetközi Monetáris és Gazdasági Konferenciát abból a célból szervezték meg 1933. június 12. és július 27. között, hogy a nagy gazdasági világválság leküzdése érdekében – elsősorban a nemzetközi kereskedelem fellendítése és a valutaárfolyamok stabilizálása révén – nemzetközi megállapodást érjenek el.

16 Hugenberg június 29-én köszönt le a kormányzati tisztségeiről. Az eseményeknek talán nem érdektelen kontextusa, hogy Hugenberg az NSDAP-vel ekkor még koalícióban kormányzó Német Nemzeti Néppárt (DNVP) tagja volt, s lemondatása ürügyül szolgált a DNVP kiszorítására a kormányból, majd a teljes politikai életből.

17 Gorlov: 2001, 304–305.

18 Búzás–Nagy: 1961, 137.

viheti az ipari termelés modernizációját és a teljes iparosítást. A tervgazdálkodási szisztéma a gazdaság fő motorjává a nehézipart tette. Ismert tény továbbá, hogy az ötéves terv végrehajtásával a szovjet kormányzat egyúttal gazdasági szerkezetváltást is végre kívánt hajtani még a NEP által megteremtett, s mindaddig jelenlévő többpillérű struktúra (külföldi magántőke, kistulajdon, szövetkezeti tulajdon, állami tulajdon) likvidálásával.¹⁹ Az emberi erőforrások tekintetében óriási áldozatokkal járó „nagy áttörés” gazdasági eredményeinek érzékeltetésére csak néhány adatot említenék. 1933-ban, amikor Joszif Sztálin, a szovjet állampárt első titkára bejelentette az ötéves terv idő előtti teljesítését, az 1929. évihez képest 3,5-szer több tőkét fektettek az ipari termelésbe. Ha az utolsó békeév, azaz 1913 adatait vesszük 100%-nak, akkor az ipari termelés indexe 1928-ban 132% volt, míg 1932-ben már 352%.²⁰ A szovjet gazdaság sok elemében, például strukturális alapjait és irányítási elveit tekintve egyedi vonásokat mutatott, ezért kevésbé volt kitéve a különféle nemzetközi hatásoknak. A „nagy áttörés” folyamánként csak erősödő autark berendezkedés volt az egyik oka annak, hogy a gazdasági világválság által keltett globális megrázkódtatások nagyrészt érintetlenül hagyták az 1929-től kierősszakolt fellendülésnek induló szovjet gazdaságot, míg a tőkés államok gazdasága sokkal érzékenyebben reagált a világgazdasági kondíciók változásaira.

Ráadásul azt a prognózist, miszerint Horthy „Don Quijote-i” akciója kudarcra lett volna kárhóztatva a nemzetközi politikai életben, a legújabb orosz gazdaságtörténeti szakirodalom eredményei is sejtetni engedik. Ezek szerint a nyugati államok gazdasági elitjeinek félelmei a „szovjet árudömpinggel” szemben eleve túlzottak voltak. A szovjet kivitel trendjei ugyanis azt mutatják, hogy a nyugati országokba irányuló export a polgárháború befejezésétől egészen 1930-ig dinamikus, de egyenletes ütemben növekedett, azt nem jellemezték látványos ugrások vagy konjunktúrák. A másik jellemző trendet az 1920-as évek első felétől 1930-ig tartó időszakban az ipari nyersanyagok arányának mérhető és fokozatos növekedése jellemezte az agráripari termékek arányával szemben a szovjet export termékszerkezetében. Igaz, a gazdasági válság éveiben valóban megfigyelhető ennek a tendenciának a módosulása, és az agráripari termékek arányának növekedése a szovjet kivitel összértékén belül, az 1930. évi 23%-ról közel 30%-ra. Fontos hangsúlyozni, hogy ezzel párhuzamosan emelkedett az ipari késztermékek és félkész gyártmányok aránya a szovjet importon belül, az 1927–1928. évi 65%-ról 1931-re 88%-ra. A két adatból leszűrhető az a konzekvencia, hogy a szovjet gabonaipari termékek növekedésének okát a világgazdaságon sokkal inkább a szovjet gazdasági termelés szerkezetváltásában kell keresni. A jelentős ipari beruházásokkal járó „nagy áttörés” a belső nyersanyagforrások koncentrációját, így az ipari nyersanyagok exportjának visszaszorítását, s emellett a külföldi modern ipari termékek behozatalának

19 Kudrov: 1997, 51–54.

20 Ezeket az adatokat idézi: Werth: 2003, 220–223.

növelését feltételezte. A külföldről importált iparcikkek ellenértékét a szovjet állam a dinamikus mezőgazdasági exportjából származó bevételekből próbálta fedezni,²¹ tehát nem állja meg a helyét Horthy – és egyes nyugati gazdasági döntéshozók – ama elgondolása, miszerint a szovjet agrártermékek exportjának intenzitása, és annak erősítése szovjet részről a kapitalista államok belső politikai, gazdasági és társadalmi rendjének az aláásását szolgálta volna.

Szinte bizonyos, hogy az is feltűnt a magyar külpolitika döntéshozóinak, hogy Horthy a nemzetközi összefogásra irányuló felhívásának a papírra vetésekor láthatólag még kiforratlan koncepcióval küszködött, az egész kézírásos fogalmazvány egy hevenyészett gondolatsor, leginkább emocionális töltetű deklamációk benyomását kelti. Erre példaként csak azt hoznám fel, hogy a megszólított államfők között vannak olyan országok, mint például Spanyolország, Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Bulgária vagy az Amerikai Egyesült Államok legfőbb közjogi méltóságai, amelyek addig, 1932 őszéig – Magyarországhoz hasonlóan – még nem álltak diplomáciai összeköttetésben a Szovjetunióval. Ezek az országok tehát elvileg kisebb rizikóval, kevésbé jelentős következményekkel számolva csatlakozhattak volna egy ilyen, a magyar–szovjet kapcsolatok szempontjából nézve ugyanacsak kockázatmentes szovjetellenes ad hoc koalícióhoz. Az az európai hatalom ugyanakkor, amelyre ekkoriban Magyarország a kül- és regionális politikájában a leginkább támaszkodhatott, nevezetesen Olaszország, már 1924-ben elismerte a szovjet államot, s komparatív gazdasági kapcsolatrendszert épített ki vele. Rejtély továbbá, hogy nem szerepel a kézíraton az invokáltak sorában Ausztria államfője és Albánia királya, mint ahogy az is – különösen a fentiek fényében –, hogy miért állította azt Jungerthnek Horthy, hogy a spanyol és a cseh államfőt ki akarta hagyni ebből a bojkottfelhívásból, noha ők annak tervezetében még fel vannak tüntetve. Hacsak nem a feledékenységre vagy a felületességre vezethető vissza, hogy Ausztria államfőjét és Albánia uralkodóját kihagyta a sorból, összességében véve teljesen illogikusnak tűnik, hogy az osztrák, a spanyol, a csehszlovák elnököt és az albán királyt nem kívánta bevonni ebbe a reprezentatív és minden más európai államra kiterjedő nemzetközi összefogásba.

Az első ötéves terv (1929–1933) keretében végrehajtott erőszakos iparosítást („a nagy áttörést”) a szovjet vezetés részben külföldről toborzott humán erőforrások igénybevételével tudta végrehajtani, ebben az időszakban jelentős mértékben megnőtt a külföldi, elsősorban angolszász és német műszakiak alkalmazása a szovjet népgazdaságban. Az 1930-as években rajtuk kívül magyar mérnökök és műszaki szakemberek tucatjai fordultak meg a Szovjetunióban. Egy részük a Szovjetunióba exportált magyar ipari termékek (elsősorban mezőgazdasági gépek és motorok) tesztversenyeire vagy szakmai tapasztalatcserére, szimpóziumokra utazott oda, más részük, főleg német és osztrák ipari vállalatok alkalmazottjaként, huzamosabb ideig ott dolgozott. A magyar sajtóorgánumok gyakran tettek közzé

21 Afoncev: 2006, 36–37., 40–41.

a Szovjetunióban szerzett tapasztalataikról készített beszámolókat, interjúkat, visszaemlékezéseket.²² Horthy maga is hivatkozik egy ilyen mérnökkel folytatott beszélgetésére Jungerth előtt.²³ Ezt azért érdemes hangsúlyoznunk, mert arra mutat, hogy Horthy ebben az időszakban olyan, számára politikai szempontból integernek tekinthető személyektől (mérnökök, diplomaták) tájékozódott, akik a tapasztalataikat a helyszínen szerezték, így hiteles képet közvetíthettek a szovjet valóságról. Az is feltűnő, hogy Horthy a „mérnökérdést” a memorandum tervezetében is felhozta. A „szovjet agyelszívás” tiltását, vagyis a nyugati szellemi potenciál és humán erőforrások kihasználásának megakadályozását a Szovjetunióval szembeni gazdasági blokádnak, így a szovjet rendszer megfojtásának egyik eszközeként sürgette.²⁴

EGY TANULSÁG

Amennyiben egymás mellé tesszük az 1932. októberi memorandum szövegét és Jungerth 1933. április 3-i naplóbejegyzését, arra a következtetésre jutunk, hogy Horthy keretszemléletét ekkor nem csak valamiféle „rögeszmés”, kizárólag az 1919. évi Tanácsköztársaság negatív életélményéből táplálkozó eszmei kommunistaelleenség befolyásolta, hanem a félelem a Szovjetunió, mint erősödő hatalom túlzott gazdasági expanziójától és geopolitikai térfoglalásától, ami az oroszországi polgárháború lezárulása és az 1923. október 21–25-i németországi kommunista puccskíséret kudarca először hozta reális fizikai közelségbe a „legfőbb bolsevik fészek” birodalmi kiterjesztését. Amíg 1923–1924-ig a belső krízishelyzetéből és polgárháborús viszonyokból éppen csak kilábaló Szovjetunió „csak” a saját eszméit exportálhatta, addig 1932–1933-tól már felsejlett, hogy a konszolidált, az európai politikai viszonyok között is integrált és gazdaságilag is látványosan izmosodó Szovjetunió egyszer majd saját magát viszi Nyugatra vagy annak a határára. Megítélésem szerint

22 Erre a teljesség igénye nélkül csak az 1933. április 3-i naplóbejegyzést közvetlenül megelőző időszakra vonatkozó beszámolókat ld.: Új embertípusok, új építkezési rendszerek, új termelés, új ipar és – régi vágyak Szovjetországban. Kirchner Gyula főmérnök előadása Szovjetországban szerzett ipari tapasztalatairól. *Pesti Napló*, 1931. január 25. 16. Mit látott Szovjetországban egy magyar mérnök? Sándor Béla mérnök elmondja moszkvai tapasztalatait. *Pesti Napló*, 1931. október 24. 8. Ring: 1931. Egy magyar mérnök levele Oroszországból. Kapitalista fényűzés a szovjet fővárosban. *Délmagyarország*, 1932. április 6. 6. Moszkvától az altáji hegyekig. Papp Sándor magyar mérnök élményei a Szovjetunióban. I. *Új Magyarország*, 1939. február 6. 12. Még korábbi könyvalakban: Popper: 1926.

23 Ld. a mellékletet.

24 „[...] elegendő volna talán egy határozat is, amely szerint Szovjet-Oroszországnak tilos árut szállítani, mérnökök és előmunkások beutazási engedélyt nem kaphatnak, azokat, akik már ott tartózkodnak, vissza kell hívni [...]”. Szinai–Szücs: 1965, 161. V.ö. A Mérnöki Kamara és a kormány takarékosági programja. *A Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye*, 1932. LXV. kötet. 39–40. sz. 266.

az 1932. októberi, magyar kezdeményezésre összekovácsolódó széles nemzetközi szovjetellenes bojkott egy teljesen irreális politikai célkitűzés volt. Ugyanakkor Horthy valamelyest realiztikus idő- és térérzékét, így alakítható geopolitikai perspektíváit tükrözi, hogy 1933 tavaszán egy olyan eseményt, nevezetesen a balti államok függetlenségének elvesztését jósolta meg magabiztos determinizmussal, ami rövid időn belül, szűk hét-nyolc év múlva, 1939–1940-ben valóban bekövetkezett.

Melléklet²⁵

Jungerth-Arnóthy Mihály kézírásos naplóbejegyzései
Budapest, 1933. április 3–4.

Politikatörténeti Intézet Levéltára, 972. fond, 5. őrzési egység, 20–25. és 37. oldal

Apr[ilis] 3. Hétfő.

Még mindig influenza.

½ 12 h-kor már fent vagyok várban Gerlóczy adjutánsnál.²⁶ Beszélünk Oroszországról. Néhány perccel 12 után lép ki a kormányzótól Suhay Imre tábornok,²⁷ a Szombathelyi brigád parancsnoka. Nagyon megörültünk e véletlennek, és elhatároztuk, hogy együtt ebédelünk, aztán én megyek a főméltóságú úrhoz. Szívélyesen fogad. Rögtön in medias res kezdi, hogy igaz-e, amit neki egy Oroszországból jött mérnök mondott, hogy Oroszországban az egész őszi vetés elpusztult, és [a] tavaszra nincs vetőmag.²⁸ Amerikától akarnak ilyeneket kapni, de kérdés, hogy lehetséges lesz-e. Én felvilágosítom, hogy csak közép-oroszország²⁹ néhány vidékéről van szó, hogy későn jött a hó. A vetőmagot illetőleg nem lesz oly katasztrofális a dolog, mert ha nem kapnak Amerikától, távol keleti rezervailból³⁰ vesznek.

25 A naplójegyzetek eredeti tagolásán nem változtattam, azokat betűhíven, az ott szereplő szóhasználat és a helyesírási hibák megtartásával adom közre. Az idegen eredetű szavak, jövevényszavak, illetve a külföldi földrajzi elnevezések írásmódját sem változtattam meg. Egyes rövidítéseket ugyanakkor feloldottam, a teljes szóalakot szögletes zárójelbe téve tüntettem fel. Ugyanígy jártam el abban az esetben is, amikor egy névelő hiánya értelemzavaró lehet a szöveg olvasásakor. A közismert állami vezetők és politikusok (Benito Mussolini, Joszif Sztálin, Gömbös Gyula) nevéhez nem írtam életrajzi lábjegyzetet.

26 Gerlóczy Gábor (1894–1962) katonatiszt, 1929-től a 4. huszárezrednél szolgált, 1932. október 1-től 1942-ig Horthy Miklós kormányzó szárnysegédje, 1944. október 16-ig első számú szárnysegédje (1933-tól őrnagy, 1937-től alezredesi, 1941-től ezredesi, 1943. december 24-től vezérőrnagyi rangban).

27 Suhay Imre (1882–1950) katonatiszt, altábornagy. 1926–1927-ben a Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár főigazgatója, 1932. december 1-től 1936. november 1-ig a Magyar Királyi Szombathelyi 3. Honvéd Vegyesdandár parancsnoka.

28 Nem tudtam megállapítani, hogy pontosan ki lehetett Horthy informátora.

29 Sic!

30 Vagyis: a távol-keleti tartalékból.

Mindazonáltal nagy baj van a mezőgazdaságban. Elmondom a kollektívák kritikusan helyzetét és a párt erőlködését, hogy produktívá tegye.

Némi habozás után elmondja, hogy egy memorandumot készített el, melyben az államokat, kivéve a cseh³¹ és spanyolt,³² közös akcióra akarta felszólítani SSSR ellen egy teljes bojkott formájában. Ennek egy másolatát Gömbös Olaszországba vitte, mivel Olasz- és Németország beleegyezése nélkül, mivel ezekkel jóban vagyunk,³³ ilyen lépést nem tehetünk. Mussolininak tetszett – mondja – az eszme, de azt ajánlotta, hogy hagyjuk pihenni az ügyet. A pillanat nem volna alkalmas.

Én azt mondtam, hogy egy ilyen akció abszolút nagy hatással volna a további orosz fejlődésre, de tönkre csak 1928–9-ben tehetné volna őket. Ma az iparuk már oly fejlett, hogy a hadsereget egy ideig európai niveau tudnák tartani, ami 2-3 évvel ezelőtt nem állott.

Majd áttértünk az iparra, az élelmezési nehézségekre, az útlevelelrendeletre, és ennek kegyetlen végrehajtására stb. Érdekelte, hogy mily módon tudja Stalin hatalmát személyileg fenntartani, mi van az angol–orosz konfliktussal, ki Litwinow³⁴ stbi. Szóba jött a távol keleti kérdés és ezzel kapcsolatban felhívtam figyelmét a szovjet kormány nemzetközi posíciójának javulására az utolsó két évben.

A német–orosz és német–francia viszony és végül az orosz–magyar viszony. Ráműtattam, hogy Magyarországot kímélettel kezelik. A magam részéről azt az érzést tartom fenn bennük, hogy a magyar kormány nem törődik belviszonyaikkal, s hogy jószándékát megmutatta a szovjet kormánnyal való együttműködésre, ezt azonban a magyar bolsevizmus emlékei teszik egyelőre lehetetlenné. Ezt a módját az ügy kezelésének helyeselte Öfőméltósága.

A hadseregről megállapítottam, hogy jól van felszerelve, disciplinált,³⁵ és a GPU-val³⁶ k[örül]belül 700.000 embert számlál most.

Aztán áttértünk a balti államokra. Azok nehéz, s eztáni helyzetére. Ő nem hisz ezek függetlenségének megmaradásában. Én Finnországot ebből kiviszem, a többi fő törekvése a messzebb látó politikusok szerint, hogy oly kulturális és közigazgatási fejlődést adjanak népeiknek, hogy ezt az oroszok annak idején respektálni legyenek kénytelenek. Öfőméltósága a kikötők miatt hiszi, hogy az oroszok előbb

31 Ekkor (1918. november 16-tól 1935. december 18-ig) Tomaš Garrigue Masaryk (1850–1937) Csehszlovákia elnöke.

32 Ekkor (1931. december 10-től 1936. április 7-ig) Niceto Alcalá-Zamora (1877–1949) Spanyolország elnöke.

33 Sic!

34 Litvinov, Makszim Makszimovics (1876–1951) diplomata, 1930. július 21-től 1939. május 3-ig külügyi népbiztos.

35 Vagyis: fegyelmezett.

36 GPU: orosz betűszó, a szovjet állambiztonsági szerv, az OSZFSZK Belügyi Népbiztossága Állami Politikai Igazgatóságának (Государственное политическое управление) rövidítése. 1934. július 10-től megszüntették és beolvastották az NKVD központi apparátusába.

utóbb ki fognak jönni a tengerhez, hogy nagy szakértéssel magyarázza az oroszok kikötők iránti törekvéseit Wladivostoktól Revalig.³⁷ Ezekben fekszik egy nép gazdagsága. Ezért akarja Budapestet tengeri kikötővé fejleszteni.³⁸ Ebben most egy nagy lépéssel jött előre, néhány hete keresztülvitte, hogy a hajózási ügy egy kézbe kerüljön stb.³⁹

A finn–észt barátság fontosságát elismeri és ápolandónak tartja. Az államfők⁴⁰ látogatása igen kellemes volna, de ő most az állam gazdasági helyzetére való tekintettel nem adhatná vissza. Sajátjából pedig nem bírja. A biztonsági kérdés nem izgatja. Az utat illetőleg, ha egyszer szóba jöhetne, Ausztria–Németország–Stettin–Helsinki vonalat jeleztem neki. Ha ő most nem is mehet, helyesli, hogy e két országgal külsőleg is jobban kifejezésre juttassuk jóviszonyunkat. Külügyminister⁴¹ vagy más kormánytagok látogatása által. A revízió kérdése és a revízióellenes block propagandáját mondom el. Evvel kapcsolatban elmeséli egy epizódját mint

37 Reval (Revel): Tallinn német eredetű elnevezése 1918 előtt. 1918. február 24-én kikiáltották a független Észt Köztársaságot, amelynek fővárosa lett Tallinn néven.

38 Erre részletesen ld.: Beke: 1989.

39 Horthy ezen a helyen nyilván az ő elnökletével összeülő 1933. március 14-i Koronatanácsra utal, amely megvizsgálta a dunai szállítási útvonal fejlesztésének lehetőségét. Ezen az ülésen döntöttek a holland *Apollinaris III* folyam-tengerjáró hajó bérbevételéről, amely az export- és importárut képes volt mind a dunai, mind a tengeri útvonalon, átrakodás nélkül szállítani. Mizik: 1995, 290–291. Az *Apollinaris III* bérbevétele a magyar kereskedelmi cégek és áruszállítók számára gyorsította és rentábilissá tette az export-import forgalmat Magyarország és a Fekete-, illetve a Földközi-tenger medencéjében fekvő országok között. A „hajózási ügy egy kézbe kerülése” mindazonáltal nem ehhez a döntéshez, hanem az 1932. július 22-én hatályba lépő 1932. XVI. törvénycikkhez köthető, amely növelte az állami tulajdoni hányadot a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. részvénytársaságján belül, és ezzel a kereskedelemügyi miniszter számára felügyeleti jogkört delegált a cég teljes gazdálkodása, illetve ügy- és üzletvitelére felett. Ld.: 1932. évi törvénycikkek. (*Magyar Törvénytar*). Budapest, 1933. 130–136. A kulcsfontosságú 2. és 5. §. helye: 132–133.

40 Finnország elnöke ekkor (1931. március 1-től 1937. március 1-ig) Pehr Evin Svinhufvud (1861–1944) volt. Észtország 1920. június 15-én életbe lépett alkotmánya összevonta az államfői (államelnöki) és miniszterelnöki tisztséget „korelnök” (Riigivanem) néven. Az 1934. január 24-től életbe léptetett új alkotmány ismét szétválasztotta a kormányfői és államfői tisztséget. Az észt „korelnök” Horthy és Jungerth találkozásának napján, azaz 1933. április 3-án, Konstantin Päts (1874–1956) volt (1932. november 1-től 1933. május 18-ig).

41 Ekkor (1933. február 4-től 1938. november 28-ig) Kánya Kálmán (1869–1945)

Stationair parancsnok⁴² Palaviczinivel,⁴³ kinek az annexio idején a szerb propagandával szemben szintén nem volt instruktója.⁴⁴

Az audiencia öt negyed órát tartott.⁴⁵

Apr[ilis] 4. Kedd [...]⁴⁶ Délután fekszem. A Kabinetiroda küldi Horthy kormányzó saját kezűleg aláírt fényképét. Először, hogy⁴⁷ egy külföldi képviselőnek adta ezt!

Irodalomjegyzék

Afoncev: 2006.

Афонцев, Сергей: От Российской империи к СССР. Структура торговли со странами Запада. In: Экономическая история. Ежегодник. 2006. Отв. ред. Петров, Юрий. Москва, 2006.

42 Sic! Nagybetűvel. Ez utalás arra, hogy a kormányzó 1908. június 8-tól 1909. augusztus 9-ig sorhajóhadnagyként a Konstantinápolyban horgonyzó Taurus nevű állomáshajó parancsnoka volt. Az állomásparancsnok németül Stationskommandant (Katonai szótár: 1906, 354.) vagy Stationschief (Bíró-Bachó: 1931, 81.), az állomáshajó Stationsschiff (Katonai szótár: 1906, 354., Bíró-Bachó: 1931, 81.), míg a kisbetűvel írandó stationär melléknév helytállót, veszteglőt jelent (Katonai szótár: 1906, 354).

43 Pallavicini János (1848–1941) őrgrof, politikus, diplomata, 1906–1918 között az Osztrák–Magyar Monarchia konstantinápolyi (isztambuli) nagykövete. 1908. június 25-én ő mutatta be Horthyt Abdul Hamid szultánnak. Turbucz: 2022, 86–87.

44 Itt Bosznia-Hercegovina 1908. október 4–6-i annexiójáról van szó, melynek során az Osztrák–Magyar Monarchia jogilag is kiterjesztette a szuverenitását az 1878 óta általa már okkupált, de addig de jure még az Oszmán Birodalom fennhatósága alá tartozó balkáni tartományra. Az annexió kiélezte a Monarchia viszonyát mind az 1908. július 24-e óta alkotmányos monarchiaként működő Oszmán Birodalommal, mind Szerbiával, mind pedig Oroszországgal. Pallavicini később, egy vele készült interjúban úgy nyilatkozott, hogy ő ellenezte az annexiót, mert azt elhamarkodott lépésnek tartotta, amivel csak olajat öntenének a tűzre. Annak a meggyőződésének adott hangot, hogy ha a Monarchia más Balkán-politikát folytatott volna, akkor Szerbia nem látta volna veszélyeztetve a nemzeti érdekeit, tehát ha a dualista állam nem kebelezte be Bosznia-Hercegovinát, akkor Szerbia számára később nem lett volna casus belli a „lavina” elindítására. Károly: 1933. Talán nem véletlen, hogy Horthy a Jungerthtel folytatott beszélgetésében felelevenítette ezt az epizódot, hiszen Pallavicini február 5-én a kormány félhivatalos orgánumban megjelent interjúja időben nagyon közel esett Jungerth április 3-i kihallgatásához.

45 Vagyis: egy plusz egy negyed órán (75 percen) át.

46 A kihagyott részben, a 26–37. lapon a Kánya Kálmán külügyminiszterrel folytatott beszélgetés leírata olvasható. Nem közlöm.

47 Sic!

- Beke: 1989.
Beke Margit: A Budapest-Csepeli Nemzeti Szabadkikötő története 1928–1940. *Századok*, CXXIII. (1989) 1–2. sz. 125–162.
- Bíró–Bachó: 1931.
Német–magyar és magyar–német katonai szótár. Szerk. Bíró Jenő–Bachó László. Budapest, 1931.
- Belouszov: 2002.
Белоусов, Рем: Экономическая история России. XX век. Книга 3. Тяжёлые годы роста и обновления. Москва, 2002.
- Búzás–Nagy: 1961.
Búzás József–Nagy András: Magyarország külkereskedelme 1919–1945. Budapest, 1961.
- Dolmányos: 1966.
Dolmányos István: A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok egy napló tükrében (1920–1939). *Valóság*, IX. (1966) 1. sz. 73–85.
- Gorlov: 2001.
Горлов, Сергей: Совершенно секретно. Альянс Москва–Берлин, 1922–1933 гг. (Военно–политические отношения СССР – Германия). Москва, 2001.
- Hamerli: 2018.
Hamerli Petra: Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok és regionális hatásaik. Budapest, 2018.
- Jungerth–Arnóthy: 1989.
Jungerth–Arnóthy Mihály: Moszkvai napló. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sipos Péter–Szűcs László. Budapest, 1989. (Sisak és cilinder).
- Katonai szótár: 1906.
Katonai szótár. Német–magyar rész. A Magyar Kir. Honvédelmi Minisztérium hivatalos kiadása. Budapest, 1906.
- Károly: 1933.
Károly Sándor: Örgróf Pallavicini János, a monarchia volt konstantinápolyi nagykövete elmondja, hogy különbéke-politikája miatt hiúsult meg külügyministersége. *Pesti Napló*, 1933. február 5. 11.
- Kolontári: 2009.
Kolontári Attila: Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941. Budapest, 2009. (Politikatörténeti Füzetek XXXI.)
- Kolontári: 2012.
Колонтари Атила: Алексей фон Лампе. Военный агент барона Врангеля в Венгрии. Сборник документов. Москва, 2012.

- Kolontári: 2020.
Kolontári Attila: Jungerth (1933-tól Jungerth–Arnóthy) Mihály. In: Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához. I. kötet. 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944). Szerk. Gulyás László. Szeged, 2020. 210–214.
- Kudrov: 1997.
Кудров, Валентин: Советская экономика в ретроспективе. Опыт переосмысления. Москва, 1997.
- Mizik: 1995.
Mizik Károly: A Duna-tengerhajózási tevékenység múltja, jelene és jövője. *Közlekedéstudományi Szemle*, XLV. (1995) 8. sz. 290–293.
- Pejkovszka: 1992.
Пейковска, Пенка: Българският дневник на Михай Юнгерт–Арноти, унгарски пълномощен министър в София през 1939–1944 г. In: Известия на държавните архиви. Т. 63. (1992) 87–139.
- Popper: 1926.
Popper József: A mai Szovjetország. Egy tanulmányút élményei. Budapest, 1926.
- Pritz: 1999.
Pritz Pál: A magyar külügyi szolgálat 1944-ben a német megszállástól október 15-ig. *Múltunk*, XLIV. (1999) 4. sz. 120–137.
- Ring: 1931.
Ring Pál: Milyen a bevándorolt mérnökök helyzete Oroszországban? *Magyarság*, 1931. november 29. 8.
- Réti: 1998.
Réti László: Budapest–Róma Berlin árnyékában. Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok 1932–1940. Budapest, 1998.
- Seres: 2010.
Seres Attila: Magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 1920–1941. Budapest, 2010. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 42.)
- Sipos–Szűcs: 1988.
Sipos Péter–Szűcs László: Orosz orientáció 1920 után? Jungerth–Arnóthy Mihály magyar diplomata feljegyzései, 1945. *História*, X. (1988) 2–3. sz. 25–26.
- Sipos: 2015.
Sipos Levente: Jungerth–Arnóthy Mihály a külügy élén, 1944. *Rubicon*, XXVI. (2015) 2. sz. 78–81.
- Szinai–Szűcs: 1965.
Horthy Miklós titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós–Szűcs László. 3. kiadás. Budapest, 1965.

Turbucz: 2014.

Turbucz Dávid: Horthy Miklós. Budapest, 2014.

Turbucz: 2022.

Turbucz Dávid: Horthy Miklós, a haditengerésztsz. Budapest, 2022.

Werth: 2003.

Верт, Николай: История советского государства 1900–1991. Москва, 2003.

STARK TAMÁS

„JÓ” ZSIDÓ, „ROSSZ” ZSIDÓ A kétarcú Magyarország

A két világháború közötti korszakban a Kelet-Közép-Európában oly gyakran emlegetett zsidó túlsúly, „túltelítettség” fogalma nemcsak a gazdasági és kulturális befolyásra, hanem a zsidó – vagy annak tekintett – népesség nagyságára, a teljes népességen belüli arányára is vonatkozott.

A zsidóság számbeli „túlsúlyának” a csökkentése több kelet-közép-európai országban, de különösen Romániában, Lengyelországban és Magyarországon legalább annyira fontos volt, mint gazdasági és kulturális tevékenységének visszaszorítása. A kívánt cél elérése érdekében nagyívű tervek, koncepciók születtek, annak ellenére, hogy végrehajtásukra a demokráciát alapértéknek tekintő győztes hatalmak árnyékában éppoly kevésbé volt lehetőség, mint egyéb, látványosan jogfosztó és különösen durva intézkedések foganatosítására.

Magyarországon a legradikálisabb nézetekkel az 1918 őszén megalakult Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) jelentkezett. Az ÉME biztosította az alakuló-formálódó Horthy-rendszer mozgósítható tömegbázisát, a keresztény-nemzeti forradalom/ellenforradalom igazi haderejét. Bár a tagság létszámáról nincs megbízható adat, a korabeli beszámolók alapján bizonyosnak tűnik, hogy a szervezet többszáz-ezer taggal és szimpatizánssal rendelkezett.¹

Az „ébredők” elképzeléseit Zákány Gyula alelnök foglalta össze az 1919. november 30-i nagygyűlésen. Az ÉME bázisának nagyságára utal, hogy a Vigadóban tartott rendezvényre az érdeklődőknek csak kis része jutott be. „Sűrű emberáradattól feketéllettek a szomszédos utcák, a Vigadó tér, a Petőfi tér, ahol a türelmetlenül várakozók tömegét állandóan összekötő Ébredők tájékoztatták arról, ami a Vigadóban történik” – írta az eseményről a *Nemzeti Ujság* tudósítója.² A korabeli

1 Zinner: 1989, 69., 84. Kőváry János, az ÉME alelnöke a szervezet 1919. november 30-i budapesti nagygyűlésén félmillió tagról beszélt. Lásd *Nemzeti Ujság*, 1919. december 2.; A szervezet aktivitására utal, hogy csak 1920 júliusa és augusztusa között 71 nagygyűlést és 98 egyéb gyűlést tartottak. Lásd Zinner: 1989, 84. Más forrás szerint az ÉME taglétszáma 1920 július közepén közel egymillióhatszáz-ezer volt. Lásd Cselényi: 1991, 20. köt. 63.

2 *Nemzeti Ujság*, 1919. december 2.

AZ ELSŐ MAGYAR KATONAI ATTASÉ A SZOCIALISTA SZOVJETKÖZTÁRSASÁGOK UNIÓJÁBAN

A Magyar Királyság és a Szocialista Szovjetköztársaság Uniója között a diplomáciai kapcsolatok felvételére 1934-ben került sor.¹ Addig gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok léteztek a két ország között, de kölcsönös elismerésük egyik fél részéről sem történt meg. Az 1924-es tárgyalások eredményeként ugyan elkészült a két állam közötti szerződés tervezete, mi több annak aláírása – parafálása – is megtörtént, de végül a magyar fél visszalépése miatt nem került véglegesítésre.² A Gömbös Gyula vezette kormány tárgyalásainak eredményeként született meg végül a megállapodás, amelynek eredményeként a két ország hivatalosan is felvette egymással a kapcsolatot.

Kezdetben a magyar diplomáciai képviselőt a Törökországba akkreditált magyar misszióvezető³ látta el, majd hamarosan önálló magyar diplomáciai képviselő nyílt Moszkvában, míg a Szocialista Szovjetköztársaság Uniójának Budapesten.⁴ A magyar fél részéről 1935. április 10-én vetették fel „...a katonai attasé küldésének kérdését”.⁵ A szovjet fél, a Külügyi Népbiztosság a felvetéssel kapcsolatban nem adott érdemi választ, jelezve, hogy a kérdés a vezérkar hatáskörébe tartozik és a vezérkar döntését a magyar fél tudomására hozzák.⁶ Ez hamarosan meg is történt. Jungerth-Arnóthy Mihály 1935. május 8-án kelt jelentése szerint „...az orosz kormánynak nincs kifogása az ellen, hogy a magyar kormány katonai attasét osztt be az itteni magyar követséghez. Ami az orosz katonai attasé Magyarországra való küldését illeti, arra vonatkozólag a vezérkar még nem döntött. Valószínű azonban,

- 1 A diplomáciai kapcsolatok felvételének történetéhez lásd: Seres: 2008; Kolontári: 2009.
- 2 A témára vonatkozó rövid összefoglalások: Juhász: 1988, 96–99.; Kolontári: 2009 (vonatkozó részek).
- 3 Jungerth-Arnóthy (születési neve, melyet 1933-ig használt: Jungerth) Mihály (*Bácsordas, 1883. március 13. – †Budapest, 1957. szeptember 11.). Személyéről lásd a kötetben Seres Attila tanulmányát. .
- 4 A diplomáciai kapcsolatok felvételéről lásd: Seres: 2008, 30.; Kolontári: 2009 (vonatkozó részek). A Magyarországon szolgált szovjet diplomatákra vonatkozóan itt és a továbbiakban is lásd: Seres: 2006.
- 5 Pastor: 1992, 13.
- 6 Uo.

hogy a szófiai és a budapesti katonai attaséi állást kapcsolják egybe.”⁷ Jelentésében a követ kitért arra is, hogy a kiküldendő katonai attasé esetében az orosz nyelv ismerete a szolgálat érdekében „... éppoly fontos, ha nem fontosabb, mint a követségi tisztviselőknél. E nélkül ugyanis nem követheti sem a napi sajtót, sem a szakirodalmat, nehézségei lesznek a katonai szabályzati könyvek, parancsok felhasználásánál, valamint a tisztikarral való érintkezésben, mivel annak egy része csak oroszul beszél. Vagyok bátor Nagyméltóságodat⁸ tisztelettel kérni, hogy ezt a vezérkarral közölni méltóztassék, hogy a Moszkvába küldendő katonai attasét, amennyiben a nyelvet nem beszélné, annak megtanulására utasíthassa.”⁹

A követ jelentése minden bizonnyal eljutott a katonai illetékesekhez,¹⁰ akik a jelek szerint megtalálták a megfelelő személyt. A moszkvai székhelyű követségre 1935. december 1-jével nevezték ki katonai attasénak¹¹ dr. nemes Deseő László vezérkari szolgálatot teljesítő alezredest, aki ezen beosztását 1939. április 1-jéig töltötte be.¹² Felmentése már azt követően következett be, hogy a szovjet fél döntése alapján a Budapesten működő szovjet követség 1939. február 3-án működését megszüntette, ugyanis Maxim Litvinov szovjet külügyi népbiztos arról tájékoztatta Moszkvában a magyar követet, hogy „...kormánya... budapesti követségét bezárja és reméli, hogy a magyar kormány moszkvai követségét visszahívja. Aláhúzta, hogy ez nem jelenti a diplomáciai kapcsolat megszakítását, csak azt kívánja, hogy a két kormány egy harmadik államban lévő képviselője útján képviseltesse magát Moszkvában és Budapesten. Indoklás: a magyar kormány idegen befolyás alá került s ezért speciális és közvetlen képviselőnek nincs értelme. A szovjet kormány erre vonatkozóan sajtóközleményt adott ki.”¹³

7 Pastor: 1992, 14.

8 A jelentés címzettje a magyar külügyminiszter, Kánya Kálmán volt. Életére és működésre lásd: Tóth: 2019.

9 Pastor: 1992, 14.

10 A katonai attasé személyének kiválasztásban a Honvéd Vezérkar főnöke, illetve a honvédelmi miniszter volt illetékes. A kinevezés az államfő hatáskörébe tartozott. Az adott időben a Honvéd Vezérkar főnöke – akit a trianoni békediktátum katonai előírásai miatt a Honvédelmi Minisztérium VI. csoportfőnökének neveztek – vitéz Somkuthy József altábornagy volt. A honvédelmi miniszteri tisztet az adott időben miniszterelnöki tiszte mellett még Gömbös Gyula töltötte be.

11 *Honvédségi Közlöny* (1935. december 21.) 26. sz. 173.

12 *Honvédségi Közlöny* (1939. május 15.) 20. sz. 107. A *Külügyi Közlöny* dr. nemes Deseő Lászlónak a „moszkvai katonai attaché megbízatása alól”-i felmentésének időpontját 1939. február 7-ével adja meg. *Külügyi Közlöny*, (1939. április 30.) 4. sz. 30. Az eltérés valószínűleg abból adódik, hogy a magyar követség az adott időpontban szüntette be a működését Moszkvában.

13 Ádám: 1970, 421. A követ részletes, már Budapesten készült beszámolóját közli: Pastor: 1992, 185–191. A magyar történetírásban a döntést általában a szovjet-magyar diplomáciai kapcsolatok megszakításaként értelmezik. Lásd: Pritz: 1995, 90.

Az 1939. augusztus 23-án Moszkvában megkötött szovjet–német egyezményt¹⁴ követően a Németbirodalom különböző szintű vezetői részéről „ajánlások” érkeztek Budapestre, amelyekben a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatoknak a korábbi szintre történő emelését szorgalmazták.¹⁵ Ez hamarosan be is következett, és a Moszkvában „újranitott” magyar követség katonai attaséi posztjára visszatért dr. nemes Deseő László, aki itteni beosztásának megszűntét követően 1939. április 1-jével Finnországba – Helsinki állomáshellyel – nevezték ki katonai attaséjának és egyben ugyanezen állomáshellyel Észt- és Lettországba, valamint 1939. április 20-ával Litvániába is.¹⁶ Finnországi megbízatása 1939. december 1-jével szűnt meg,¹⁷ amikor ismételen kinevezte az államfő a magyar követség katonai attaséjává moszkvai állomáshellyel.¹⁸

A három balti államnak a Szocialista Szovjetköztársaság Uniójához történt „csatlakozását”¹⁹ megelőzően, dr. Deseő László katonai attaséi beosztása a három

- 14 Az aláírók okán csak Molotov–Ribbentrop-paktumnak nevezett „meg nem támadási szerződést”, amely orosz és német nyelven készült, 1939. augusztus 23-án írta alá Moszkvában a szovjet és a német diplomácia vezetője. Magyar szövegét a „titkos záradék nélkül” közli: Halmosy: 1983, 468–469.
- 15 A Magyar Királyság és a Szocialista Szovjetköztársaságok Uniója között 1939. szeptember 24-én ismét helyreállt a korábbi diplomáciai kapcsolat. Magyar követté (rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri címmel) Kristóffy József miniszteri osztálytanácsost nevezték ki, aki 1939. október 25-én adta át megbízólevelét. Kristóffy József jelentését a történetekről közli: Pastor: 1992, 195–196. Kristóffy József, Dr., csejtei (*Makó, 1890. július 17. – †Bogö, Dánia, 1969. augusztus 22.), 1939. szeptember 24-étől 1941 júniusáig a Szovjetunióban, majd 1943. augusztus 18-ától Dániában (Koppenhága) volt magyar követ. – Budapesten a szovjet követség vezetését Nyikolaj Ivanovics Saronov (1901–?) vette át. Saronov 1939. június 1-jétől ténylegesen 1939. szeptember 12-ig a Szovjetunió lengyelországi, majd 1939. október 26-tól 1941. június 23-ig a Szovjetunió magyarországi követi tisztét töltötte be. Megbízólevelét 1939. december 7-én adta át. A magyar–szovjet/szovjet–magyar diplomácia kapcsolatok történetéhez lásd: Seres: 2005, továbbá Kolontári: 2009 (vonatkozó részek).
- 16 *Honvédségi Közlöny*, (1939. május 15.) 20. sz. 107.
- 17 Hadtörténelmi Levéltár (HL) Legfelsőbb Elhatározások, 1939. december 14. (6.056/K.I.-1939); *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) (1940. január 2.) 1. sz. 2.
- 18 *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) (1940. január 2.) 1. sz. 2.
- 19 A német–szovjet megállapodást követően a Szovjetunió befolyása döntővé vált a három balti államban. Észtország, Lettország és Litvánia 1939 őszén különböző megállapodásokat írt alá a Szovjetunióval, és lehetővé tették a szovjet Vörös Hadsereg csapatainak az adott országban való állomásoztatását. 1940 nyarán mind a három országban választásokat tartottak, ahol a „marxista erők” győztek. Ezt követően mind a három ország „kérte” felvételét a Szovjetunió tagállamai közé. Litvánia 1940. augusztus 3-án, Litvánia 1940. augusztus 5-én, Észtország 1940. augusztus 6-án vált „tagállammá”.

országban megszűnt 1940. április 1-jével.²⁰ Ezt követően már csak alig két hónapig töltötte be a katonai attaséi beosztást a szovjet fővárosban, ugyanis 1940. július 1-jén az alól felmentették,²¹ és a 20. honvéd tüzérszotály osztályparancsnokává nevezték ki, ahol megkezdte csapatszolgálatát.²²

Utódjává a Kormányzó vitéz Faragho Gábor vezérkari ezredest nevezte ki,²³ aki 1941. augusztus 1-jéig töltötte be ezt a beosztást,²⁴ miközben 1940. augusztus 1-jén tábornoki kinevezést nyert²⁵ és a két ország közötti hadiállapot már 1941. június 27-én beállott.²⁶

De ki is volt az a katonatiszt, aki Moszkvában elsőként a Magyar Királyságot katonadiplomataként képviselhette és miként alakult az élete a továbbiakban?

Dr. nemes Deseő László 1893. június 26-án született Sárospatakon, Dezső László Albert néven anyakönyvezték a Sárospataki Református Egyházközség „szülöttek és megkereszteltek” anyakönyvében.²⁷ Apja Dezső Lajos, a református hitfelekezethez tartozó képzőintézeti igazgató volt. Édesanyja neve: Róth Mária. Deseő László a hetedik gyermek volt a családban.²⁸

Az elemi iskola négy osztálya után Nagykárolyban végezte a Kegyes tanítórendi katolikus gimnázium első négy osztályát,²⁹ mivel édesapját a városba helyezték át. Szülei korán elhaláloztak.³⁰ Deseő Lászlót Bácsstopolyán élő mostoha anyja

- 20 *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) (1940. május 1.) 15. sz. 97. A katonai attaséi teendők ellátása alóli felmentés csak Rigáról szól.
- 21 *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) (1940. július 15.) 21. sz. 158.
- 22 Dr. nemes Deseő László orosznyelvű adatfelvételi lapja a szovjet hadifogságban, 1943. június 30. Az adatfelvételi lap másolata a birtokomban van.
- 23 *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) (1940. július 15.) 21. sz. 158. Faragho személyére lásd: Szakály 2015, 141–143.
- 24 *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) (1941. augusztus 5.) 35. sz. 455.
- 25 *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) (1940. augusztus 1.) 22. sz. 166. (Tábornok 1940. augusztus 1-jével, 1940. augusztus 1-jei ranggal, 14. rangszámmal.)
- 26 A hadiállapot beálltával kapcsolatban lásd: Szakály: 1991.
- 27 Kivonat a Sárospataki Református Egyház szülöttek és megkereszteltek 10. számú anyakönyvből, az 1893. évre. 75. sorszám. A névírásnak Dezsőről Deseőre történő módosítását a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1931. április 30-án keltezett, 250-57-1931. számú „intézménye” (sic!) nyomán 1931. május 1-jén jegyezte be az anyakönyvbe a lelkeszi hivatal segédlelkésze. A Dezső/Deseő család nemességét a Belügyminisztérium 1923. március 6-án a Büm. 22.178/II.-1923 szám alatt igazolta. *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) (1942. november 17.) 47. sz. 1116.
- 28 A testvéreire vonatkozó adatokat lásd: Daróczy: 1934, 87–89.
- 29 HL Ludovika Akadémia iratai (a továbbiakban LA) 1910–1913. évfolyam, avatottak.
- 30 A Szentesen 1847. augusztus 28-án született Dezső Lajos 1904. augusztus 15-én hunyt el Budapesten. A Kassán 1850. július 13-án született Róth Mária Sárospatakon hunyt el 1901. február 13-án.

nevelte, gyámja a legidősebb Deseő fiú, Lajos lett.³¹ Minden bizonnyal a család helyzete is befolyásolhatta a fiú döntését, aki a soproni honvéd főreáliskolába jelentkezett, ahol 1907-ben kezdte meg tanulmányait „teljesen díjmentes államköltséges helyen”.³²

A három Sopronban töltött esztendő után Deseő László útja egyenesen vezetett a magyar királyi honvéd Ludovika Akadémiára, ahol 1910 szeptemberében kezdte meg tanulmányait „teljesen díjmentes államköltséges helyen”.³³ Deseő László – aki már a Ludovika Akadémia akadémikusaként jól bírta a német nyelvet – az első évfolyamban, az I. c. osztályban előbb a nyolcadik volt a rangsorban, majd az ötödik.³⁴ A három éves képzési időszak befejezése után, 1913. augusztus 18-án avatták tényleges állományú hadnaggyá 1913. szeptember 1-jei ranggal, 4. rangszámmal a nagyváradi 4. honvéd gyalogezredhez.³⁵

Nem sokáig szolgált az alakulatánál, az alig egy esztendővel előtte felállított honvéd tüzérfegyvernemhez pályázott, és 1914-ben már a zágrábi állomáshelyű 8. honvéd táborigyűs osztályánál volt próbaszolgálaton. Az alakulat később a 8. honvéd táborigyűs ezred néven vett részt a világháború küzdelmeiben,³⁶ melynek során Deseő László 39 hónapot töltött az arcvonalban és 13 hónapot a mögöttes országrészben. Háborús értékét kiválóan (5) határozta meg a későbbiekben az előjárói.³⁷ Katonai teljesítményéért kiérdemelte a III. osztályú Katonai Érdemkeresztet hadidíszítménnyel és kardokkal, az Ezüst Katonai Érdemkeresztet a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal két ízben, a Bronz Katonai Érdemrendet a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal, valamint a Károly csapatkeresztet. Később a világháború harcaiban részt vett tisztársaihoz hasonlóan megkapta a Háborús emlékérmét karddal és sisakkal.³⁸ 1915. május 1-jével főhadnagyi kinevezést nyert.³⁹

Nem ismeretes, hogy a háborús vereséget követően hol és miként szolgált, de 1919 decemberében már a Magyar Nemzeti Hadsereg tisztjeként tartották számon,

31 HL LA 1910-1913. Deseő Lajos (*Léva, 1875. február 1. – †Budapest, 1962. augusztus 15.), tényleges állományú honvédtiszt. Legmagasabb rendfokozata címzetes tábornok. Utolsó beosztása: a debreceni magyar királyi 6. honvéd vegyesdandár beosztott tábornoka. 1926. január 1-jével nyugállományba került. Deseő László legidősebb fivére.

32 Uo.

33 Uo.; HL LA Avatási lajstrom, 1913. augusztus 18.

34 HL LA Osztálylajstrom, 1910/1911. I. c. osztály.

35 HL LA Avatási lajstrom, 1913.; LA történet, 941.

36 Névkönyv, 1914. 188.

37 HL Legfelsőbb Elhatározások (LE) 1940. július 17. (67k/K.I.-1940.)

38 HL Honvédelmi Minisztérium, 8. osztály (HM 8. oszt.) 1931. 11.134. sz. Elnöki (Világháborús kitüntetési javaslatok).

39 Rendeleti közlöny a magyar hadsereg számára (Személyes ügyek) (1919. december 17.) 98. sz. 2022.

amikor is 1915. május 1-jei főhadnagyi rangját továbbra is ugyanezen időponttal számították és 11. rangszámot nyert.⁴⁰

Az 1920-as évekből a pályafutására vonatkozó adatok nem ismeretesek, de 1927 szeptemberétől már a Ludovika Akadémia tanára lett, ahol harcászatot és hadsegregszervezést tanított egészen 1931. szeptember 1-jéig.⁴¹ Az 1929–1930-as tanévből fennmaradt Tanárjelentésben a következőket írta róla az akadémia parancsnoka: „Igen alapos felkészültségű tanár, kiváló előadási móddal; igen egyszerűen, nagy gyakorlati érzékkel és meggyőzően oktat. Feltétlen nyugalomával és egyéniségéről leírívó úri magatartásával az akadémikusokra példás hatással van.”⁴² Az 1930–1931-es tanévből fennmaradt Tanárjelentés szó szerint megegyezik az előző évivel: „Igen alapos felkészültségű tanár, igen jó előadással, igen egyszerűen és meggyőzően oktat. Feltétlen nyugalomával és határozott magatartásával az akadémikusokra példás hatással van.”⁴³ Előjárói egyébként tökéletesen alkalmasnak találták a hadtörténelem tantárgy oktatására is.⁴⁴

Az 1920. szeptember 1-jével századosi kinevezést nyert⁴⁵ Deseő László maga is tanult, képezte magát. 1928-ban megfelelő eredménnyel tette le a vezérkari törzstiszti vizsgát, amelynek eredményeként átkerült a „vezérkari szolgálatot teljesítő” tisztek állománycsoportjába, mellyel egyévi rangelőnyt is nyert: századosi rangját 1919. szeptember 1-jére módosították.⁴⁶ 1929. május 1-jével pedig vezérkari szolgálatot teljesítő őrnagyi kinevezést nyert⁴⁷ – a rendfokozatot ekkor a trianoni békediktátum katonai előírása okán altanácsnoknak nevezték.⁴⁸

Deseő Lászlót a Ludovika Akadémiáról 1931. szeptember 1-jével Pécsre helyezték át, ahol a 4. honvéd vegyesdandár parancsnokságán szolgált vezérkari tiszti beosztásban.⁴⁹ Pécsi szolgálata nem tartott hosszú ideig, 1932. augusztus 1-jén átkerült

40 Uo.

41 HL HM 8. oszt. 1932. 104.821. sz. Elnöki. (Többneves.)

42 HL LA Tanárjelentés az 1929/30. tanévre.

43 HL LA Tanárjelentés az 1930/31. tanévre.

44 HL LA Tanárjelentés az 1929/30. és az 1930/31. tanévre.

45 HL HM 8. oszt. 1929. 80.778. sz. Titkos.

46 Uo.

47 HL HM 8. oszt. 1931. 11.134. sz. Elnöki.

48 1921. évi XXXIII. törvénycikk a békeszerződés becikkelyezéséről. Legújabb, jegyzetekkel ellátott közreadása: Bank-Kovács: 2019. A katonai előírásokat az V., VI. és VII. rész tartalmazta. Mivel a vezérkar és a vezérkari testület felállítása is tiltás alá esett, ezért a vezérkari tiszteket vezérkari szolgálatot teljesítőkknek nevezték. Az engedélyezett 1750 főnyi tiszti állomány feletti tiszti létszámot „rejtették” és a különböző tanintézetekben, intézményekben szolgálatot teljesítőket tiszti rendfokozat helyett a következő „rangokkal” illették: hadnagy – segédelőadó, főhadnagy – előadó, százados – főelőadó, őrnagy – altanácsnok, alezredes – tanácsnok, ezredes – főtanácsnok, tábornok – vezértanácsnok, altábornagy – vezérfőtanácsnok.

49 HL HM 8. oszt. 1932. 104.821 sz. Többneves.

a Honvédelmi Minisztérium VI-2. osztályára,⁵⁰ amely a Honvéd Vezérkar főnöke 2. osztályát jelentette, azaz a katonai hírszerzés és kémelhárítás legfontosabb központi szerve volt.⁵¹ Deseő – aki a német mellett a francia, az orosz és az olasz nyelvet is jól használta – az orosz arcvonalra került.⁵²

Vezérkari tiszti beosztása mellett Deseő László továbbra is fontosnak tartotta, hogy hivatását illetően újabb és újabb ismeretek birtokába jusson. 1933. szeptember 28-án doktori címet nyert a Királyi József Műegyetemen, témája „A légi hadijog” volt. Főtárgya a nemzetközi jog, melléktárgyai a közlekedésügy és politika, illetve alkotmánytan és politika voltak.⁵³

Az államfő, a már doktori címmel rendelkező Deseő Lászlót 1934. december 12-én kelt Kormányzói Elhatározásával a IV. osztályú Magyar Érdemkereszttel tüntette ki,⁵⁴ majd a következő évben a vezérkari szolgálatot teljesítő tisztek állománycsoportjában alezreduessé nevezte ki⁵⁵ az ekkor 42 éves tisztet.

Miután a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok lehetővé tették a két fél számára, hogy katonai attaséi beosztások is létesüljenek az adott állomáshelyeken, a magyar katonai vezetés dr. nemes Deseő Lászlót jelölte a moszkvai állomáshelyű beosztásra. Az államfő 1935. szeptember 18-án kelt Kormányzói Elhatározásával adta meg az előzetes hozzájárulást⁵⁶ a kinevezéshez, ami 1935. november 27-én kelt Kormányzói Elhatározással, 1935. december 1-jei időponttal hatályosult.⁵⁷

Az 1926 és 1930 között végig kiváló minősítést kapott Deseő László közel négy esztendő telt el moszkvai beosztásában, amikor is a magyar–szovjet kapcsolatokban bekövetkezett „elhidegülés” következtében a moszkvai katonai attaséi beosztás megszűnt.⁵⁸ Ezt követően az 1939. május 1-jével vezérkari ezredesi kinevezést⁵⁹ nyert Deseő László csak rövid időt töltött helsinki állomáshelyén. Miután a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok 1939 szeptemberében ismét a korábbi

50 Uo.

51 A 2. vkf. osztály történetére, feladataira, vezetőire, a katonai attasék személyére vonatkozóan lásd: Szakály: 2015.

52 Dr. nemes Deseő László szovjet hadifogságban 1943. június 30-án felvett orosznyelvű adatlapja (a továbbiakban: Adatlap). Az eredeti másolata a birtokomban van.

53 HL HM 8. oszt. 1933. 7.668. sz. Elnöki. (Egyneves).

54 HL Kormányzói Elhatározások (KE), 1934. december 12. (368titk./K.L.-1934).

55 HL HM 8. oszt. 1935. Sz. nélkül. Elnöki. (Többneves. Háborús kitüntetések).

56 HL KE 1935. szeptember 18. (2.971/K.I.-1935).

57 HL KE 1935. november 27. (3.827/K.I.-1935); *Honvédségi Közlöny* (1935. december 21.) 26. sz. 173.

58 Deseő László minősítése 1926 és 1930 között: kiváló. HL HM 8. oszt. 1931. 11.134. sz. Elnöki. (Többneves); 1930 és 1939 közötti minősítése: kiváló. HL HM 8. oszt. 1940. 30.733. sz. Elnöki; *Honvédségi Közlöny* (1939. május 15.) 20. sz. 107. A Legfelsőbb Elhatározás kelte: 1939. április 20., a HM 21.523/Elns. B. rendelet időpontja: 1939. április 25.

59 Rangsor, 1940. 33.

szintre álltak vissza, a korábbi kinevezésének december 1-jei időpontjával lett ismét – 1939-ben – a Szocialista Szovjetköztársaságok Uniójába kinevezett katonai attaséja.⁶⁰ A finnországi katonai attaséi beosztást ekkor a berlini katonai attasé vette át Berlin állomáshellyel, az csak később lett helsinki állomáshelyű.⁶¹ A három balti államba történt akkreditálása moszkvai állomáshellyel 1940-ig maradt meg. Litvániai beosztásából 1940. április 1-jével mentette fel az államfő, míg észtországi és lettországi beosztása 1940. május 1-jével szűnt meg.⁶² A korábbi állomáshelyein végzett munkája elismeréseként kiérdemelte a finn Fehér Rózsa rend parancsnoki keresztjét, a lett Három Csillagrendet, az ész Sasrendet és a litván Gediminas rend III. osztályát.⁶³

Deseő László moszkvai szolgálatának utolsó hónapjait mint vezérkari szolgálatra visszatartott ezredes töltötte. Ez azt jelentette, hogy a vezérkari tisztek állománycsoportjában már csak a katonai attaséi beosztása idejére maradt és a beosztásából történő felmentése után visszakerült a csapattiszti állományba a tüzértisztek közé. Ez 1940. július 1-jével meg is történt, amikor is a 20. honvéd táborig tüzérsztyály parancsnoki beosztását vette át⁶⁴ dr. nemes Deseő László, akit az államfő a katonai diplomáciai beosztásaiban nyújtott teljesítményéért a Magyar Érdemrend tiszti keresztjével tüntetett ki.⁶⁵ Deseő László alig több mint egy évig töltötte be a gyöngyösi állomáshelyű 20. táborig tüzérsztyály parancsnokhelyettesi – 1940. július 1. – 1941. augusztus 1. között –, illetve parancsnoki – 1941. augusztus 1. és 1942. február 1. között – beosztását, amikor is átvette a budapesti I. honvéd hadtest tüzérségi parancsnoki beosztását.⁶⁶

60 *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) (1940. január 2.) 1. sz. 2. A Legfelsőbb Elhatározás előzetes hozzájárulásának időpontja: 1939. október 6. HL LE 1939. október 6. (185/el./K.I.-1939). A kinevezéshez való hozzájárulás időpontja: 1939. december 14. HL LE 6.058/K.I.-1939/.

61 A finnországi katonai attasék személyére lásd: Szakály: 2015, 158–159., 170–171., 198–199.

62 A lettországi (Riga) beosztásból történő felmentésről. *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) (1940. május 1.) 15. sz. 97. A Legfelsőbb Elhatározás kelte: 1940. április 6. 1.646/K.I.-1940. Az észtországi és litvániai beosztásból történő felmentésre csak előzetes hozzájárulás ismert. HL LE 1940. április 6. /1.645/K.I.-1940).

63 *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) (1940. szeptember 2.) 24. sz. 233.

64 A moszkvai állomáshelyű katonai attaséi beosztásából történő felmentésére az előzetes hozzájárulást 1940. május 1-jével adta meg az államfő. HL LE 1940. január 16. /176/K.I.-1940. A felmentést pedig 1940. július 1-jei hatállyal 1940. június 22-én. HL LE 1940. június 22. /2.972/K.I.-1940./ *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) 1940. (1940. július 15.) 21. sz. 8.; *Külsügyi Közlöny* (1940. július 25.) 5. sz. 70. A magyar királyi 20. honvéd táborig tüzérsztyály parancsnoki beosztására lásd: HL LE 1940. július 17. (67k/K.I.-1940).

65 *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) (1940. augusztus 16.) 23. sz. 202.

66 Adatlap.

Amikor 1942 késő őszén váltásra került sor a 2. honvéd hadsereg számos magasabb parancsnoki beosztásában, az államfői döntés Deseő Lászlót a III. honvéd hadtest tüzérségi parancsnoki beosztásába helyezte. A beosztás átvételére együtt utazott a hadtestparancsnoki beosztásába kinevezett gróf Stomm Marcel vezérőrnaggyal⁶⁷ az 1942. november 1-jén ugyancsak vezérőrnagyi kinevezést nyert dr. nemes Deseő László. Beosztását 1942. december 5-én vette át, és alig két hónappal később, a 2. honvéd hadsereg ellen megindított szovjet támadás után, súlyos fagyási sérülésekkel szovjet hadifogságba esett.⁶⁸

A hadifogságban értesült soha nem látott fiának születéséről,⁶⁹ aki szintén a László keresztnévet kapta.

A szovjet hadifogságba került tiszt, tiszthelyettesek és legénységi állományúak körében többekben felmerült egy Magyar Nemzeti Bizottság létrehozásának a gondolata. Ezt Stomm Marcel és Deseő László is elfogadta, ragaszkodtak azonban ahhoz, hogy az államfőre tett esküjüket megtarthassák és ahhoz is, hogy ha majd létrejönne egy „magyar légio”, azt a nyugati szövetségesek is elismerjék.⁷⁰ Ezek a feltételek azonban elfogadhatatlanoknak tűntek, főleg az emigráns magyar kommunisták számára, akiknek vezetője Rákosi Mátyás volt, aki 1943. szeptember 7-én a 27. számú hadifogolytáborban Krasznogorszkban tartott előadást „Horthy a felelős” címmel. Deseő László és Stomm Marcel is elment meghallgatni, de ott hagyták az előadást.

Csak 1944-ben, a nyilas-hungarista hatalomátvételt követően fordultak felhívással a hadifoglyokhoz, illetve Magyarország népéhez, felszólítva mindenkit a nemzetiszocialista Németország elleni harcra.⁷¹ A felhívásnak érdemi fogamatja nem lett. A világháború befejezte után dr. Deseő László továbbra is hadifogságban maradt. A szovjet források tanúsága szerint számos egészségügyi problémával

67 Stomm Marcel gróf 1942. december 5-e és 1943. május 15-e között (ténylegesen 1943. február 3-ig) töltötte be a magyar királyi III. honvéd hadtest parancsnoki tisztét. Életrajzi és katonai pályafutásának adatait lásd: Szakály: 2015, 216–218.

68 A magyar királyi III. honvéd hadtest parancsnoki törzsének hadifogságba kerüléséről röviden lásd: Szabó: 2017, 537–540.

69 Dr. nemes Deseő László 1941. szeptember 29-én kapott nősülési engedélyt a Fazekas Piroskával kötendő házasságra, ami azonban nem jött létre. Az újabb nősülési engedélyt 1940. június 30-án kapta meg Deseő László. A házasságot 1942. július 11-én Budapesten kötötte meg, Schamschula Ilona Máriával (*Debrecen, 1909. december 31. – †Budapest, 1992. május 29.). A házasságból született fia, Deseő László (*Budapest, 1943. március 13.), közgazdász, külkereskedő, diplomata. Deseő László 1992. augusztus 11-e és 1996. november 19-e között a Magyar Köztársaság Svéd Királyságba – s egyben Izlandra is – akkreditált nagykövete, majd 2001 és 2003 között a Dán Királyságba akkreditált nagykövete volt.

70 A kérdésre lásd: Szakály: 1984a.

71 Mind a két felhívás szövegét lásd: Szakály: 1984a.

küzdött, 1948. június 25-én, hajnali 2 órakor hunyt el a ljublinói különleges kórházban.⁷²

A magyarországi rendszerváltoztatást követően hamvai hazatérhettek,⁷³ és azokat Sárospatakon helyezték örök nyugalomra. A Szovjetunióba akkreditált első magyar katonadiplomata tíz esztendő telt el a Szocialista Szovjetköztársaságok Uniójában, ötöt katonadiplomataként, ötöt hadifogolyként.

Irodalomjegyzék

Ádám: 1970

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945 III. k. Magyarország külpolitikája 1938–1939. Összeállította és sajtó alá rendezte Ádám Magda Budapest, 1970.

Bank–Kovács: 2019

Trianon. A békeszerződés. Sajtó alá rendezte Bank Barbara–Kovács Attila Zoltán Budapest, 2019.

Daróczy: 1934

Nemesi Évkönyv 1929–1934. Szerk. Királydaróczi Daróczy Zoltán. Budapest, 1934.

Halmosy: 1983

Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződésai (Második, átdolgozott, bővített kiadás.) Budapest, 1983.

Kolontári: 2009

Magyar–szovjet diplomácia, politikai kapcsolatok 1920–1941. Szerk. Kolontári Attila. Budapest, 2009.

LA történet: 1930

A m. kir. honvéd Ludovika Akadémia története Szerk. Dezséri Bachó László. Budapest, 1930.

Névkönyv: 1914

A magyar királyi Honvédelmi Minisztérium, honvédség és csendőrség névkönyve 1914. évre. Hivatalos kiadás. Budapest, 1914.

72 1948. június 26-án keltezett orosz nyelvű jelentés Deseő László haláláról. A jelentés másolata a birtokban van.

73 Deseő László földi maradványainak Magyarországra szállításával kapcsolatos 1994-ben keletkezett magyar és orosz nyelvű iratokat lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, (a továbbiakban MNL OL) XXIX J-1-k-1994-221-3-3689. Külügyminisztérium, Adminisztratív iratok, (106. doboz). (Gépelte eredeti.) A melléklet orosz nyelvű. Köszönöm dr. Seres Attilának a dokumentumok átengedését. A földi maradványok hazaszállításáról röviden: Szakály: 1994.

Pastor: 1992

A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket és a névmutatót összeállította Peter Pastor. Budapest, 1992.

Pritz: 1995

Pritz Pál: Magyar diplomácia a két háború között. Budapest, 1995.

Rangsor: 1940

A m. kir. honvédség és csendőrség tisztjeinek, lelkészeinek és tisztviselőinek rangsorolása. Lezárattott 1940. május hó 15-ével. Hivatalos kiadás. Budapest, 1940.

Seres: 2005

Seres Attila: Orosz levéltári források a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéhez (1939) *Lymbus* (2005) 207–252.

Seres: 2006

Seres Attila: Szovjet diplomaták Magyarországon 1924–1941. Sorsok, életutak és karrierok a szovjet külügyi szolgálat történetéből *Múltunk* (2006) 3. sz. 35–70.

Seres: 2008

Seres Attila: Orosz levéltári források a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok felvételéről (1934). *Világtörténet* (2008) Tavasz-nyár, 69–92.

Seres: 2015

Seres Attila: Egy nyilas parlamenti képviselő hihetetlen kalandjai bolsevik földön. Rátz Kálmán a Szovjetunióban – magyar és orosz levéltári források 1941 In: Európa perifériáján. Jubileumi kötet Szerk.: Bene Krisztián. Pécs, 2015. 219–248.

Szabó: 2017

Szabó Péter: Magyarok a Don-kanyarban. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943). Budapest, 2017.

Szakály: 1984a

Szakály Sándor: Stomm Marcel és a „magyar légió”. *Mozgó Világ* (1984) 6. sz. 67–74.

Szakály: 1984b

Szakály Sándor: 1944. október 11. Moszkva. Fegyverszüneti egyezmény. *Magyar Hírlap* 17. (1984. október 11.) 239. sz. 8.

Szakály: 1991

Szakály Sándor: „...Magyarország és a Szovjet-Unió között a hadiállapot beállott”. Egy döntés politikai hátteréről. *Hadtörténelmi Közlemények*. (1991) 2. sz. 27–44.

Szakály: 1994

Szakály Sándor: Hamvaik hazatértek. Bethlen István gróf (1874–1946), dr. Deseő László (1893–1948). *Magyar Hírlap* XXVII (1994. június 17.) 140. sz. 8.

Szakály: 2015

Szakály Sándor: A 2. vkf. osztály. tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945. (Második, javított és kiegészített kiadás) Budapest, 2015.

Tóth: 2019

Tóth Imre: Egy polgári arisztokrata. Kánya Kálmán 1869–1945. Pécs, 2019.

A BOTCSINÁLTA „ÜGYNÖKÖK” HALÁLA A hidegháborús „hírszerző tevékenység” magyar áldozatairól

1949 és 1953 között különös háború zajlott Magyarország és Jugoszlávia között. A jugoszláv hírszerzés: az UDB, (Uprava državne bezbjednosti: Állambiztonsági Igazgatóság) és a magyar állambiztonság összecsapásai – Ritter László kutatásai szerint – akár több száz halálos áldozattal is járhattak. Emberrablások, határmenti összecsapások, lebukások történetei színesítik Ritter tanulmányát.¹ Azonban az általa leírt események záróakkordja is megér néhány oldalt; ugyanis az UDB és a magyar állambiztonság által beszervezett és kihasznált botcsinálta ügynökök: a balsorsú hősök egy olyan „színpadon léptek fel”, ahol könnyű kézzel osztogatták a halált. Ezeket a színpadokat a magyar hadbíróóságokon ácsolták, ahol törvénytelen eljárások során ítélték el a „kémeket”. A tanulmányomban néhány esetét igyekszem feldolgozni azoknak a történeteknek, amelyek összefüggésbe hozhatók mindazzal, ami a Rákosi-rendszer és a Tito vezette Jugoszlávia között folyt, illetve összehasonlításképpen egy nyugati magyar emigrációhoz köthető kémpert is bemutatok.

Alapvetően a jugoszláv-magyar határon élő lakosok kerülhettek kapcsolatba a magyar és a jugoszláv hírszerzőkkel. Csakhogy olyanok is könnyen a sajtáságos „háború” áldozatai lettek, akiknek eszük ágába sem volt belekeveredni az egészbe. Meszes Tóth István volt az egyikük, akinek egyetlen rossz döntése olyan események láncolatát idézte elő, amely végül az életét követelte.

Meszes Tóth István és egy rosszul megválasztott emigrációs célpont

Meszes Tóth István 1952-ben mindössze húszéves munkásfiatalként dolgozott a fővárosban. Nem érezte jól magát. Ám ezzel korántsem volt egyedül. Magyarországon az 50-es években nem sokan érezték jól magukat a bőrükben. Pedig ő aztán minden tőle telhetőt megtett, hogy beilleszkedjen a Rákosi-féle Magyarországon. Tóth 1949-ben katonai pályával próbálkozott. Először Kaposváron szolgált, majd 1950-ben a szolnoki repülőtisztai iskolába került.² Nem igazán ment neki a tanulás,

1 Ritter: 2012.

2 Hadtörténelmi Levéltár (A továbbiakban HL) Budapesti Katona Bíróság iratai (A továbbiakban BKB) 0309/1952 Meszes Tóth István ügye a Budapesti Katonai Ügyészség kihallgatási jegyzőkönyve. 1952. szeptember 6.

és állítólag a „magatartása” sem volt megfelelő. Elképzelhető, hogy az akkor 18 éves fiatalember meggondolta magát és már nem is akart katonáskodni. Egyszerőleg segédmunkás, majd a MÁVAG-nál betanított munkás lett Budapesten, és ahogy 1952-ben a letartóztatását követően megfogalmazta „jelenlegi [helyzetébe] nem [tudott] beilleszkedni.”³

A nyomozati anyagának sommás összefoglalása szerint: egyszerűen nem szeretett dolgozni.⁴ Nyilván ez túlzás, amelynek az volt a célja, hogy rendszerellenes, mihaszna léhűtőnek állítsák be Meszest, aki feltehetően egyszerűen elvesztette minden reményét arra, hogy a Rákosi-féle Magyarországon jobbra fordulhasson a sorsa. 600-700 forintos havi fizetéséből nem tervezhetett magának túl fényes jövőt. Ám a korszakban ennyi volt a munkások átlagos jövedelme is. Ő sokkal többet szeretett volna ennél, és ezért aligha hibáztatható.

A kommunista Magyarország ennél nem tudott magasabb fizetéseket biztosítani a munkásnak, ezért másodmagával úgy határozott, hogy lábbal fog szavazni a Rákosi-rendszerről. Valószínűleg romantikus gondolkodásában úgy szerepelt Jugoszlávia, mint az egyik lehetséges kánaán, miközben éppen ezzel a választásával sodorta magát végzetes veszélybe.

Mindenesetre 1952. május 17-én egy társával átszöktek Jugoszláviába. A szökést nem túl bonyolultan hajtották végre. Először vonattal Pécsre utaztak, ahol Meszes egy rokonát keresték fel, majd Kistótfaluba mentek, ahol egy másik rokona vagy ismerőse lakott, tőle kaptak egy iskolai térképlapot, amelynek segítségével Drávapalkonyára mentek, ahol némi útbaigazítás után megtalálták a Dráva azon határszakaszát, ahol átúsztak. Nem volt a legjobb döntés, hiszen a folyó túlsó partján, a határ másik oldalán az illegálisan érkező magyarokra automatikusan veszélyes ügynökként tekintettek a jugoszláv állambiztonságnál dolgozó hírszerzés tisztjei.

A kalandosnak nevezhető Dráva átúszást követően azonnal elfogták hőseinket a jugoszláv határőrök. És pontosan ekkor ébredhetett rá Meszes Tóth István, hogy a délvidéki mennyországról alkotott elképzelése pusztán dél-libáb. Társával együtt elszállították Eszékre, ahol az UDB vette a gondjaiba őket. Meszes később – immár magyarországi vallomása során – arról számolt be, hogy háromszor hallgatták ki, majd azzal küldték vissza Magyarországra, hogy szerezzen számukra egy vasúti menetrendet és egy telefonkönyvet. Ezért cserébe megígérték neki, hogy egy jó üzemből fogják munkásként elhelyezni visszatérése után.⁵

A magyarországi kihallgatása során azt is állította, hogy kihallgatóit természetesen katonai jellegű ügyek érdekelték. Meszes sok mindennel nem tudott szolgálni, nem ismerte a Magyarországon állomásozó szovjet katonák létszámát. Csak arról tudott beszámolni, – ha egyáltalán tényleg így történt – hogy ki volt a kaposvári szakaszparancsnoka, valamint elmondta a szolnoki repülőtisztai iskola vezető-

3 Uo.

4 Uo. Összefoglaló jelentés. 1952. szeptember 3.

5 Uo. A Budapesti Katonai Ügyészség kihallgatási jegyzőkönyve. 1952. szeptember 6.

jenek a nevét. Május 29-én tért vissza Magyarországra, kapott 180 forintot is, de gyakorlatilag ugyanaz történt, ami a kiszökésekor, csak ezúttal a magyar határőrök fogták el. Érdekességképpen megemlíthető, hogy a magyar határ közelében egy szalmakazalban találták meg. És természetesen hazájában már úgy fogadták, mint az UDB ügynökét; az Államvédelmi Hatóságnál lezajlott kihallgatása során ugyan ragaszkodott ahhoz, hogy valójában nem akarta végrehajtani a jugoszláv hírszerzés által rábízott feladatokat.⁶

A Budapesti Katonai Ügyészség által benyújtott vádirat szerint Meszes nemcsak kétféle tiltott határátlépést hajtott végre, hanem hűtlenséget is elkövetett. Nem foglalkoztak azzal, hogy gyakorlatilag nem hajtotta végre az UDB által állítólag kért feladatokat. Ezt pusztán korai lebukásával magyarázták. A vádirat szerint egyébként a „pécskőrnyei honvédség létszámának és fegyvernemének megállapítását, s egyéb katonai vonatkozású adatok”⁷ megszerzését bízták rá.

1952. október 22-én ült össze a Budapesti Hadbíróóság azért, hogy megtárgyalja Meszes ügyét. Tanú egyáltalán nem szerepelt az eljárásban, sőt az sem derült ki, hogy pontosan mi történt a vádlott barátjával, akivel együtt határoztak a szökésükről. A tárgyaláson elhangzottak és a kihallgatáson felvett jegyzőkönyvben foglaltak között több ponton is eltéréseket tapasztalhatunk.

Kiderült, hogy Meszes barátja volt az, akinek javaslatára a Jugoszláviába szökés mellett döntöttek. Eredetileg „csak” Kelet-Németországba akartak eljutni, de végül Jugoszláviában kötöttek ki. Azt is pontosította Meszes, hogy bár valóban Pécsre mentek először, de ott neki nem is élt rokona, hanem a barátja rokonát keresték fel, majd Kistótfalun Meszes ismerősénél húzták meg magukat.⁸

Állításai szerint az UDB erőszakkal, testi fenyegetéssel kényszerítette arra, hogy elvállalja a magyarországi információszerzést. Védője ebbe kapaszkodott bele, és kérte vegyék figyelembe, hogy a védenca által az UDB számára állítólag szolgáltatott – amúgy csekély információt – kényszer hatása alatt tette. Azzal senki sem foglalkozott, hogy Magyarországon már nem végezte el a jugoszláv hírszerzőtiszték által rábízott feladatot. Ez nem számított; a szándékot is büntették.

Az ügyész: Kardos Béla hadbíró százados, a legsúlyosabb büntetés, azaz halál kiszabását kérte, amelyet a Mundi János hadbíró százados által elnökölt tanács ítéletében ki is hirdetett Meszesre. A kegyelmi tanácskozáson Kardos mégis kegyelemre javasolta az elsőfokon halálra ítélt Meszest. Egyrészt fiatalságára hivatkozott, valamint úgy látta, hogy őszintén megbánta cselekményét. Sőt azt is állította, hogy a történetekben okolható más ráhatás is. Szerinte az UDB tevékenysége, valamint a vádlott valószínűleg Jugoszláviában maradt „barátja” is felelősek az ügyben. Mundi és tanácsa azonban elutasította ezt a javaslatot, ami ismerve a korszak, a Rákosi-rendszer Jugoszláviával szembeni pozícióját: Magyarország Jugoszláviával

6 Uo.

7 Uo. Budapest Katonai Ügyészség vádirata. 1952. október 3.

8 Uo. A Budapesti Hadbíróóság 1952. október 22-én tartott tárgyalás jegyzőkönyve.

szembeni frontországi mivoltát, amelyet erősen meghatározott Sztálin politikája, nem lehetett csodálni.

Indoklásuk szerint: Meszes „iskoláinak egy részét a ma rendszerében végezte. 1950 februártól 1951 márciusáig tiszti iskolára volt vezényelve. A vádlott a fentiek alapján általános műveltséggel rendelkezett arra vonatkozólag, hogy fel tudja mérni azt, hogy mit jelent Népi Demokráciánk legnagyobb ellenségéhez szökni.”⁹

Ezenkívül az elsőfokú hadbíróóság kegyetlen ítéletének megértését az is segíti, ha alaposan tanulmányozzuk annak indoklását is. Kihangsúlyozták, hogy Meszesnek elég információval kellett rendelkeznie, hogy előre lássa tettei következményeit, egyrészt azért, mert a honvédségnél is szolgált, másrészt a magyar rádió és a sajtó folyamatosan nyújtott tájékoztatást Jugoszlávia veszélyességéről.¹⁰ Tehát bárki, aki csak általános belátással rendelkezett Magyarországon az ötvenes évek elején, és mégis Jugoszláviába kívánt szökni nem számíthatott sem megértésre, sem kegyelemre a hadbíróóságon. Ráadásul a vádlott egykoron katonai pályára szeretett volna lépni. Az, hogy katonai múlttal a háta mögött szökött Jugoszláviába kifejezetten megnehezítette a védekezését nemcsak a hűtlenség, hanem az illegális határátlépéssel szemben is. Ugyanis azok az egyenruhások, legyenek, katonák, rendőrök, a magyar állambiztonság alkalmazottai akár halálbüntetést is kaphattak abban az esetben, ha megszöknek az országból, őket automatikusan kémeknek, vagy potenciális kémeknek bélyegezték.

Erre vonatkozóan 1950 júliusában a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa egy titkos rendeletet adott ki. Ez a 26. számú rendelet, lényeges változtatásokkal egészítette ki az ország területének elhagyására vonatkozó büntető rendelkezéseket. Mindez valóban olyan titkos volt, hogy az 1950 júliusi Magyar Közlöny vonatkozó számában a 26. számú rendelet alatt nem ezt, hanem egy Magyar Nemzeti Bankkal foglalkozó jogszabályt közöltek.¹¹ A titkos jogi norma szerint, az egyenruhások szökését, vagy csupán annak kísérletét is életfogytiglani börtönbüntetéssel „díjazták”, aki pedig fegyverrel tette ugyanezt arra akár halálbüntetést is kiszabhattak.

Ugyan Meszes 1952-ben már nem volt katona, de olyan bírók előtt kellett felelnie, akik hadbírók lévén pontosan tisztában voltak ezzel a jogszabállyal is, nem véletlenül olvasták a fejére, hogy egykori katonaként hajtotta végre büntethető cselekményeit.

A Rákosi-rendszerben gyakorlatilag permanensen féltek attól, hogy a magyar fegyveres testületek valamely tagja átszökik az ellenséghez és ott beszervezik, majd fontos katonai titkokat szereznek meg tőle. Sőt fegyveresen majd a jövőbeni ellenség oldalán fog harcolni. Ráadásul, Meszes pechjére Mundi János volt az ügyét tárgyaló elsőfokú hadbíróóság tanácsvezetője. Ő pedig nem volt szívbajosnak

9 Uo. A Budapesti Hadbíróóság 1952. október 22-i kegyelmi tanácskozási jegyzőkönyve.

10 Uo. Budapesti Hadbíróóság 1952. október 22-i ítélete.

11 Horváth–Solt–Szabó–Zanathy–Zinner: 1992, 295–298.

nevezhető, különösen akkor nem, ha a magyar szocializmus állítólagos ellenségeivel állt szemben. Kalandos és borzalmakat sem nélkülöző életútja volt Mundinak. Fiatalon anyagi okok miatt maradt ki a soproni reál gimnáziumból. A húszas évek közepétől, volt péksegéd, kovács segédmunkás, majd 1938 és 1944 között üzletvezetőként dolgozott egy pékségben. Származása miatt megjárta Dachau és Buchenwald haláltáborait. 1945 őszén tért haza, és még ugyanebben az évben belépett a Magyar Kommunista Pártba; 1948-tól a Magyar Dolgozók Pártja, majd 1956 decemberétől a Magyar Szocialista Munkáspárt tagja volt.¹²

A kommunista mozgalomba vetett hite töretlen volt és maradt. Hűséggel szolgálta a katonai bíróságokon az aktualizált nevű kommunista párt, aktuálisan változó vezetésének politikai és igazságszolgáltatási irányvonalát.

1949 és 1950 között végezte el a Bírói és Államügyési Akadémiát. 1950-ben elvégezte a tartalékos hadbírói tanfolyamot. 1951 nyaráig a Honvédelmi Minisztériumban dolgozott. Ezt követően a Budapesti Katonai Törvényszéken folytatta hadbírói tevékenységét. 1955 és 1970 között a Budapesti Helyőrségi Katonai Bíróságon volt ítélelbíró, majd onnan ment nyugdíjba. 1957-ben alezredeknek nevezték ki.

Mundi aktívan vett részt az 1956-os forradalom és szabadságharcot követő megtorlásokban. Akkori munkálkodásainak „köszönhetően” négy halálos ítélet és kivégzés történt.¹³ Ennek elismeréseként 1957-ben megkapta a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérmét, és feltehetőleg ezért léptették elő.

Meszes és ügyvédje természetesen fellebbeztek és reménykedtek abban, hogy a Katonai Felsőbíróság máshogy dönt. A vádlottnak ezúttal sem volt szerencséje, ugyanis Mundi János hadbíró százados után, dr. Jahner-Bakos Mihály hadbíró őrnagy és tanácsa várt rá. Jahner 1958 és 1963 között a Legfelsőbb Bíróság elnöki tisztét is betöltötte. Karrierje kezdetén dolgozott a Budapesti Népbíróságnál és a Budapesti Népjogúgyésznél is. Az 1950-es években már igazi feketeöves kommunista ítélszéknek számított.¹⁴ Tőle aztán semmi jóra sem számíthatott Meszes.

Az elsőfok ítéletét lényegében nem változtatta meg a másodfok, azonban a Jahner-Bakos-féle tanács, a tanács vezetőjét is figyelembe véve, nem meglepő módon még súlyosabbnak látta az egész ügyet. Kiemelték, hogy a Meszes által szolgáltatott adatokhoz, akkor jutott hozzá, amikor katona volt, azaz közhivatalnoknak volt tekinthető. Sőt odáig elmentek, hogy ezúttal azt is értékeljék, tulajdonképpen milyen adatokról tudott beszámolni az UDB tisztnek az elsőfokon halálra ítélt vádlott. Az adatok mennyiségét ítélték számottevőnek. „Különösen súlyosnak találta a Katonai Felsőbíróság a vádlott részéről – írták abban a vonatkozásban

12 NEB honlap: Mundi János hadbíró életrajza <https://neb.hu/asset/phpGFXiby.pdf> (A letöltés időpontja: 2024.január 16.)

13 Uo.

14 NEB honlap: Jahner-Bakos Mihály életrajza <https://neb.hu/asset/phpZ3J68d.pdf> (A letöltés időpontja: 2024. január 16.)

az adatközlést, hogy a jugoszláv UDB-vel közölte a megbízhatatlansága miatt a Néphadseregünk kötelékéből elbocsájtott szolnoki rep. tiszt iskolája volt parancsnokának nevét, – ezzel kétségtelenül megteremtette annak a lehetőségét, hogy az UDB. az elbocsájtott parancsnokot céljainak felhasználja.”¹⁵

Arra most nem is vesztegetném az időt, hogy Meszes vajon honnan tudhatta volna 1952-ben, hogy az általa már otthagyt tiszt iskolából az egykori parancsnokát is elbocsátották, ráadásul politikai megbízhatatlansága miatt. Nem volt szerencséje ebben sem. Bár joggal gondolhatunk arra, ha 1952-ben még Szolnokon teljesített volna szolgálatot a volt parancsnoka, akkor az szerepelt volna az indoklásban. Mindegy volt, csak valamit a fejére olvashassanak. Ennek az alátámasztására szolgált a Jahner-tanács másik trükkje: Meszes védekezésének állításait a vád alátámasztására használták fel. Szavait mindig negatív színben tüntették fel. Az életét menteni akaró vádlott ugyanis azt állította, hogy visszatérése után Budapesten kívánt újra munkába állni. És miért tette volna ezt „valójában” a Katonai Felsőbíróság tanácsa szerint? „Ennek következménye kétségtelenül az lett volna, hogy őt az UDB. továbbra is felhasználta volna adatok szolgáltatására.”¹⁶ Ez a Hofi-féle Rákosi-rendszert parodizáló viccének, a „van sapka a nyúlön vagy nincs sapka” tipikus esetének minősíthető. Mindegy volt mit állított a vádlott. Ilyen körülmények között a kegyelemben sem reménykedhetett a húszéves fiatalember. 1953. január 20-án kivégezték. Ám ezzel még nem ért véget a történet, újabb évtizedeket kellett arra várni, hogy a Budapesti Katonai Bíróság a rendszerváltoztatás idején született 1990. évi XXVI. törvény alapján semmisnek nyilvánítsa az 1952-es per ítéleteit.¹⁷

Latyák István ügye

Latyák István 1900-ban született Moholgunarason, ami a trianoni békeszerződésben a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került, majd 1941 és 1944 között ismét visszatért a Magyar Királysághoz.

Latyák a családjával együtt többször is kénytelen volt elszervezni állampolgársága megváltozásának következményeit. Sőt a történelmi események sodrában gyakorlatilag kettészakadt az egész, amúgy földművelésből élő familia. Latyák szülei és testvérei is 1944 után Jugoszláviában maradtak Moholgunarason, miközben ő Magyarországot választotta.

Latyák egész életében egyszerű napszámos volt, 1944-ben Siklóson egy nagygazdánál dolgozott. Csakhogy a bátyja súlyos beteg lett, és ezért 1948 augusztusában átszökött Jugoszláviába. Látni szerette volna a testvérét. Bátyja elhunyt, és azért, hogy a szülei által örökölt hagyott házrész átírják a még életben lévő harmadik testvérének, Jugoszláviában maradt. Később többször próbált visszazök-

15 HL BKB 0309/1952 Meszes Tóth István ügye. A Katonai Felsőbíróság ítélete 1952. december 15.

16 Uo.

17 Uo. A Budapesti Katonai Bíróság igazolása az ítélet semmisé nyilvánításról. 1990. november 20.

ni Magyarországra. 1951 novemberében újfent Siklóra akart menni, csak hogy a jugoszláv határőrök elkapták. Hasonlóan Meszeshez az UDB markába került. A tiltott határátlépés miatt büntetéssel fenyegették, ezért elvállalta, hogy visszatér Magyarországra és az UDB hírszerzője lesz. Állításai szerint kapott egy levelet, amelyet Vaskút községben kellett volna valakinek átadnia, tőle kapta volna meg a feladatokat. Ám 1952 január 15-én Hercegszántó közelében a magyar határőrök elfogták.¹⁸ A Budapesti Katonai Ügyészség vádirata szerint, az elfogása során tőle elvett levélen egy vegytintával rögzített kódsor volt található.¹⁹

Az 1952. június 23-án tartott elsőfokú zárt tárgyaláson az UDB botcsinálta „kémje” további információkkal gazdagította kalandos történetét. Kiderült, hogy nem is egyszer, hanem két alkalommal kapták el a jugoszláv határőrök a hazatérési kísérlete során. Sőt már 1948-ban, amikor bátyja betegsége miatt szökött át Jugoszláviába a délszláv határőrök karjaiba szaladt. Ráadásul mindezekért két alkalommal börtönben ült Jugoszláviában, majd kiszabadulását követően egy cukorgyárban helyezkedett el. Ám mivel iratait és pénzét is elvesztette harmadszor is megpróbált visszatérni Magyarországra, és ekkor 1952 január 8-án fogták el őt. Ezt követően Zomborban írta alá az UDB által követelt nyilatkozatot és vállalkozott az ismételt hazatérésre a zöldhatáron, kvázi UDB hírszerzőként. Így akarta elkerülni, hogy ismételen börtönbe kerüljön. Állításai szerint azt sem tudta, hogy milyen üzenetet, levelet varrtak bele a télikabátjába, hiszen azt elkérték tőle, és csak a határon közölték vele, hogy a kabátját át kell majd adnia egy meghatározott személynek Magyarországon.

A kihallgatása során ugyan két magyarországi UDB ügynököt is megnevezett, akikkel kapcsolatba került, ezt azonban finomítani igyekezett az elsőfokú tárgyaláson. Azt állította, hogy az egyiküket csak onnan ismerte, hogy az 1950-es hazatérési kísérlete után megverte és elvette az iratait.²⁰

Latyák igyekezett egyszeri botlásnak beállítani az egész ügyet, olyasminnek, amelybe a kényszer vitte bele, hiszen akárhányszor is próbálkozott a Magyarországra való visszatéréssel mindig elfogták a jugoszláv határőrök és börtönbe került. Ezt a verziót – amely a vádlott szociális helyzetéből és családja kettészakítottságából eredően valóban reálisnak tűnik, nem fogadták el az eljárás során.

A Budapesti Hadbíróóság Bajor László hadbíró ezredes által vezetett tanácsa halálra ítélte őt. Bizonyítottak találták – gyakorlatilag elfogadták a katonai ügyészség álláspontját – és úgy vélték „a vádlott nem egy alkalomra beszervezett egyszerű »levélkézbesítő« volt, hanem az UDB. szolgálatába beszervezett ügynök.”²¹ Mindezt azzal magyarázták, hogy Latyák név szerint ismert két magyarországi UDB ügynököt is.

18 HL BKB 0148/1952 Latyák István ügye. A gyanúsított kihallgatás jegyzőkönyve 1952. április 22.

19 Uo. A Budapesti Katonai Ügyészség vádirata 1952. június 2.

20 Uo. A Budapesti Hadbíróóság tárgyalási jegyzőkönyve 1952. június 23.

21 Uo. A Budapesti Hadbíróóság ítélete Kb.I.0148./1952/14. 1952. június 23

Kémkedési szándékát azért látták bizonyítottnak, mert miután átlépte a magyar határt, nem egyből a magyar határőrségre ment, hanem máshová tartott, de elkapták. A vádlott azt próbálta elmagyarázni a tárgyaláson, hogy Hercegszántó után komppal akart átkelni a Dunán, hogy visszajusson Siklóra. Ezért arról érdeklődött néhány ismeretlentől, hogy mikor indulnak a kompok, de sajnos olyanokhoz fordult, akiknek gyanússá vált és szóltak a határőröknek, akik elfogták.

A fellebbviteli tárgyalásra 1952. december 3-án került sor.²² Latyák és védője abba tudott elsősorban belekapaszkodni, hogy a Budapesti Hadbíróóság közhivatalnokként kezelte a vádlottat, bár erre semmilyen alapja sem volt, egyszerűen feltételezték, hogy a feltételezett kémtevékenység végrehajtója komoly állami és ipari titkokat tudott volna szerezni Magyarországról.

A Katonai Felsőbíróóságnak alapvetően „csak” annyi feladata volt, – természetesen az elsőfokú ítélet lényegében jóváhagyásával – hogy ezt a rejtvényt valahogy megoldja. Elég érdekes megoldást választottak. Egyszerűen figyelmen kívül hagyták az egészet, – mivel nem is tudták megoldani, helyette abban foglaltak állást, hogy a Latyáknál megtalált állítólagos levél címzettje, egy Gulyás nevezetű magyarországi UDB kém, vajon közhivatalnok-e.

Ezért arra jutottak, hogy a Latyák által hozott állítólagos üzenet tartalmából arra lehet következtetni, a címzett „a jugoszláv UDB.-nek igen fontos és erősen képzett ügynöke, – az általa végzett feladat oly bizalmas jellegű, hogy azt még a többi UDB. ügynök előtt sem lehetett ismeretes. Mindezekből teljes aggálytalansággal kellett arra következtetni, hogy Gulyás a kémtevékenysége során esetleg a saját közhivatalnoki, de feltétlenül mások közhivatalnoki jellegét, illetve állását – a már fentebb előadottak alapján – az adatok megszerzésénél felhasználta.”²³

Összefoglalva: bár egy mezőgazdasági napszámosra nyilván nem lehetett rábizonyítani a közhivatalnoki mivoltában elkövetett hűtlenséget, azaz így nem is tudott volna komolyabb állami titkokat megszerezni az UDB számára, de ez nem számít, mert akihez állítólag vitt volna valamit arról feltételezhetjük, hogy magyar közhivatalnok, vagy van/volt/lesz hozzáférése közhivatalhoz Magyarországon.

Latyáknak ilyen körülmények között, ezzel a felfogással szemben nem volt semmilyen esélye az életben maradásra. Kegyelmi kérvényének elutasítása után 1953. január 15-én kivégezték.

„Kémeket, mint a férget el kell taposni!”²⁴

Azok sem jártak jobban, akik Nyugaton kerültek kapcsolatba hírszerző szervekkel. Ráadásul ez már összefüggött azzal a helyzettel, amelyet az 1945 utáni és azt megelőző magyar és nemzetközi világban zajló állandó összecsapások eredményeztek.

22 Uo. Latyák István ügye A Katonai Felsőbíróóság fellebbviteli tárgyalása 1952. december 3.

23 Uo. A Katonai Felsőbíróóság ítélete II.0160/kfb.1952. 1952. december 3.

24 HL BKB 0342/1952 Csergő Kálmán ügye. A Budapest Katonai Bíróság kegyelmi tanácskozási jegyzőkönyve.

Aktív részesei voltak ezeknek az eseményeknek az 1945 előtti világ magyar emigráns katonatisztjei, katonái, akik a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (a továbbiakban: MHBK) néven szervezetbe tömörültek és készültek az újabb világháborúra, a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok világméretű összecsapására. Emiatt aktívan igyekeztek hírszerzői tevékenységet is folytatni. Hírszerző csoportjuk 1953-ig a francia titkosszolgálat (SDECE) működött együtt.²⁵ Természetesen voltak kapcsolataik az Egyesült Államok hírszerzésével is.²⁶ A brit titkosszolgálatot is tájékoztatták a megszerzett információikról, miközben a franciáktól jelentős anyagi támogatásban részesültek; lakásokat kaptak, és a magyar emigráns szervezet tagjainak szabad közlekedését is szavatolták.²⁷

Az MHBK mindent elkövetett annak érdekében, hogy az emigránsok között megtalálja azokat az embereket, akik hajlandók voltak hazatérni és információt szolgáltatni. Különösen a Magyarországon állomásozó szovjet hadsereg létszáma állt az érdeklődésük állandó középpontjába. Nagy Kázmér egykori emigráns újságíró szerint az MHBK fennállását részint önkéntes adományokból, részint „hírszerzés-hírkereskedelemből biztosította.”²⁸

Ennek köszönhetően akadtak esetek, amikor egyes hazatérő emigránsok az MHBK számára igyekeztek információkat szerezni. Természetesen nem számíthattak sok jóra, abban az esetben, ha elfogták őket. Ugyanabban az esztendőben, ugyanazon a napon, amikor kivégezték Meszes Tóth Gyulát, egy másik fiatalembert is a vesztőhelyre kísérték, ő nem Jugoszláviából, hanem Nyugat-Németországból, illetve Franciaországból tért haza.

Csergő Kálmán hadbírósi ügye

Csergő Kálmán 1919-ben egy alsó-középosztálybeli családban született. Kezdetben jegyzőgyakornokként dolgozott, de aztán őt is elsodorta a II. világháború. 1940 decemberében vonult be katonai szolgálatra. 1944 októberében szovjet hadifogságba esett. Három évvel később térhetett haza; szülőfaluja erdőgondnokságán lett segédírnok. Nem tetszett neki az új Magyarország, elképzelhető, hogy a szovjet fogság is olyan negatív tapasztalatokkal gazdagította, hogy úgy döntött távozik hazájából. 1948-ban Ausztriába szökött. 1951-ben az ÁVH előtt már azt vallotta, hogy Ausztriában kapcsolatba került az angol hírszerzéssel, sőt fontos politikai és katonai adatokat szolgáltatott számukra.

1949 májusában Franciaországba ment, ahol összeismerkedett az MHBK párizsi hírszerző csoportjának vezetőjével Bak Andrással. Amennyiben hitelt adhatunk az ÁVH előtt tett állításainak, akkor Bak megbízásából őt személyt szervezett be kémtevékenység folytatására. Sőt maga is jelentkezett kémnek. Nyugat-

25 Jobst: 2023, 39.

26 Uo. 43.

27 Baráth: 2023, 40.

28 Nagy: 1984, 78.

Németországba vitték kiképzésre, ahol olyan feladatokra oktatták állítólag, mint ügynökök beszerzése, titkosírás, hírszerzés. Állítólag azért érkezett 1951-ben haza, hogy kémközpontot hozzon létre.²⁹ Megbízóitól kapott egy pisztolyt, és Csontos Károly névre kiállított hamis igazolvánnyal, ciánmeggel és vegyszerrel ellátva érkezett haza Magyarországra. Ám mivel a határon elfogták nem tudott eleget tenni megbízói kérésének.³⁰

Különös módon sem a vádiratból, sem a kihallgatási jegyzőkönyvekből nem derül ki, hogy pontosan mi volt az indoka a cselekményére. Az sem érdekelte igazán az ÁVH nyomozóit, hogy miért menekült el Magyarországról 1948-ban? Volt-e azonkívül bármilyen indoka, hogy negatív tapasztalatokkal gazdagította a kommunizmusról a szovjet hadifogság?

Gyakorlatilag az 1952. november 9-én megtartott elsőfokú tárgyalásig kellett várni arra, hogy Csergő Kálmán elmondhassa a saját verzióját is a történetekkel kapcsolatban. A szovjet fogság után szülőfalujában Nován vállalt munkát, de összekülönbözött a helyi kommunista párttitkárral. Nem helyeselte az egyházi iskolák államosítását. Attól tartott, hogy a vitájuk miatt kellemetlenségei lehetnek, ezért döntött a nyugatra menekülés mellett.³¹ 1948. június 16-án Ausztriába szökött. A négyhatalmi megszállás alatt lévő Ausztriában, a brit titkosszolgálat hallgatta ki.

Csergő a Budapesti Hadbírószág előtt már máshogy adta elő mindazt, amit átélt; korántsem azt mondta el, amit az ÁVH nyomozóinak. A tárgyaláson azt állította, hogy semmilyen Magyarországra vonatkozó jelentősebb adatot nem adott át; csak arról számolt be Nyugaton, hogy miért jött el Magyarországról, és elmondta a brit titkosszolgálatnak azt is, hogy pontosan milyen úton lépte át a határt.

Elismerte, hogy kapcsolatba került Franciaországban a MHBK-val, de nem egyből fogadta el Bak ajánlatát, nem azonnal vállalkozott a magyarországi hírszerző tevékenységre. Ez elképzelhető, hogy így volt, hiszen 1949 és 1951 között Nyugaton tartózkodott. Vádlottként azt is állította, hogy kezdetben minden munkát elvállalt csak ne kelljen elfogadnia az MHBK ajánlatát, csakhogy megbetegedett; tüdőszanatóriumba kellett volna mennie. Védekezése szerint: Bak András csak abban az esetben nyújtott volna támogatást betegsége kapcsán, ha először az emigránsok soraiban segít neki hírszerzőket toborozni, majd maga is kötélnék áll és hazatér Magyarországra információkat szerezni. Mindez a védekezés nem sokat számított. A Deák László hadbíró őrnagy által vezetett elsőfokú hadbírósi tanács ítélete Csergő Kálmánt bűnösnek mondta ki két rendbeli tiltott határátlépésben, hűtlenségben és fegyverrejtegetésben. Mindezt halálra ítélték. Az indoklásuk szerint Csergőnek a szovjet hadifogságban „látnia kellett saját

29 HL BKB 0342/1952 Csergő Kálmán ügye A gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve 1951. október 31.

30 Uo. A Budapesti Katonai Ügyészség vádirata 1952. október 14.

31 Uo. A Budapesti Hadbírószág tárgyalási jegyzőkönyve 1952. november 9.

szemeivel a szovjet nép hatalmas alkotásait, az új élet nagyszerűségét, így, ha nem önző egyéni érdekeit tartja szeme előtt, akkor a vádlottnak kellett volna a marxista ideológia leglelkesebb agitátorai közé belépni.³² Nem fogadták el azt sem, hogy pusztán félelemből, egy helyi párttitkárral folytatott vita után emigrált. Szerintük Csergő az amerikai életforma és a könnyű pénzszerzési lehetőség miatt döntött úgy, hogy Nyugatra szökik. Ráadásul érdekes okfejtésük szerint köztisztviselőként hajtotta végre a kémtevékenységét, mint erdőgazdálkodási segédírnok.³³

Ilyen körülmények között nem sok esélye volt az életben maradásra, de természetesen védőjével fellebbeztek, abban a reményben, hogy a Katonai Felsőbíróság valamely tanácsa esetleg más döntést hozhat.

Az 1953. január 16-án tartott fellebbviteli tárgyalását a Ledényi Ferenc hadbíró alezredes vezette tanács előtt tartották meg.³⁴ Ledényi személye szintén nem sok jóval kecsegtetett. A hadbíró nem akárki volt a szocialista igazságszolgáltatás történetében. A két világháború között, majd a világháború idején vasesztergályos tanonc, majd szimpla kávéfőző volt a Múcsarnok Kávéházban. 1945 után ebből a pozícióból emelkedett egyre feljebb. 1949 őszétől a Bíró és Államügyészi Akadémián pallérozta elméjét. A képzésen évfolyamtársa volt a már említett Mundi János is.³⁵ Alig egy évvel később már a Központi Katonai Ügyészségen ügyészhelyettesként dolgozott. 1950. novemberétől a Budapesti Katonai Törvényszéken, majd újabb két évvel később a Katonai Felsőbíróságon hadbíró, eközben az államvédelem is beszervezte. 1955 júniusától a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának elnöke, majd 1956 és 1962 között elnökhelyettese. 1961-ben vezérőrnaggyá nevezték ki. Az 1956-os forradalom és szabadságharcot követő megtorlások idején 31 halálos ítéletet hoztak az általa vezetett tanácsok, ráadásul ebből 27 esetben kivégzéssel végződött Ledényi bírói ténykedése.³⁶

Sőt, hogy Csergő dolga még nehezebb legyen a Ledényi vezette másodfokú tanácsban ítélobbíróként kapott szerepet dr. Jahner-Bakos Mihály is. Mindenesetre Csergő mindent megpróbált annak érdekében, hogy megmeneküljön a legsúlyosabb büntetéstől. Ezúttal részletesebben igyekezett felvázolni mindazt, ami Nyugaton történt vele. Kitért arra, hogy dolgozott mezőgazdasági munkásként, gyárakban és vasútnál is volt segédmunkás. Ezenkívül beszélt arról, hogy 1950-ben Bak András segítségével tudószanatóriumban ápolták, de amikor el kellett jönnie onnan, akkor kérték meg a kémfeladatok elvégzésére. Ez volt a feltétele annak, hogy további kezelést kaphasson. És ez még nem minden. Új állítása szerint 1948-ban azért szökött át Ausztriába, mert egy politikai kijelentése miatt kihallgatta

32 Uo. Budapesti Hadbírószék tárgyalási jegyzőkönyv 1952. november 9.

33 Uo.

34 Uo. Katonai Felsőbíróság Fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyv 1953. január 16.

35 Zinner: 2023, 152.

36 NEB: Ledényi Ferenc életrajza. <https://neb.hu/asset/phpAqWHX8.pdf> (A letöltés időpontja: 2024. január 23.)

az ÁVO. Ezért megijedt, félt attól, hogy kitelepítik. Fegyvert – szerinte csak azért kapott az MHBK-tól, hogy amennyiben elfogják főbe löhesse magát.³⁷

Ledényi Ferenc hadbíró tanácsvezetése mellett szó sem lehetett arról, hogy ebből egy szót is elhiggyenek. Ehelyett kiemelték, hogy a vádlott közhivatalnokként meg akarta szerezni a Budapestről kitelepítettek névsorát. Hangsúlyozták nagyfokú társadalmi veszélyességét is. Csergő sem kapott kegyelmet, 1953. március 5-én kivégezték.

Összegzés a „kémügyek” kontextusáról

Magyarország 1948 és 1953 között frontországának számított a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti összecsapásban. Ennek egyenes következményei voltak a magyar és jugoszláv határközi villongások, kémek üldözése és a hírszerző irodák állandósuló összecsapásai. Csakhogy az ilyen diktatúrák közötti összeütközéseknek, mindig az egyszerű emberek az áldozatai, azok, akik a határ közelében éltek, akár a történelem szeszélyei, az állandó határváltozások miatt szétszakított családok tagjai voltak, akár barátaik, ismerőseik akadtak a határmenti településeken, és ez készítette őket szökési kísérletekre. Egyesek áldozatai lettek Jugoszlávia speciális helyzetéből adódó téves elképzeléseiknek, amely miatt oda akartak szökni a Rákosi-rendszer kétségtelenül borzasztó körülményei elől. Bármit is gondoltak, bármire is vártak a magyar és a jugoszláv állambiztonság közötti harc közepébe kerültek.

Az UDB nem bánt kesztyűskézrel azokkal az egyszerű magyarokkal, akiket elkaptak a határon. Nem volt kímélet és senkit sem érdekelt az, hogy mit fog eredményezni, ha egy tapasztalatlan egyszerű magyar munkásból, vagy földművesből hirtelen UDB ügynököt akarnak faragni. Egyszerűen megszarolták őket, egyeseket meg is vertek, és mivel sokan nem láttak kiutat kényszerűen belementek a kapott feladat végrehajtásába, miközben várták őket a magyar határőrök és az államvédelem is. Nem tudjuk, hogy pontosan mennyien voltak azok, akik miután sikerrel hazajutottak hallgattak az egészről, és természetesen nem hajtották végre a jugoszláv hírszerzéstől kapott utasítást, de azt a bírósági forrásokból ismerjük, hogy mi lett azoknak a magyaroknak a sorsa, akik közülük a magyar államvédelem markába kerültek. Erre szolgálnak bizonyítékul ezeknek a törvénysértő eljárásoknak a dokumentumai is, amelyek szomorú mementói a felesleges áldozatokkal járó szembenállásnak.

Nyugatról is tértek haza olyan magyarok, akiket a nyugati hírszerzés szervezett be, akadtak, akiket az MHBK győzött meg arról, hogy szükséges információkat szerezni Magyarországról, amely jól jöhet a közelgő 3. világháború miatt.

Bárhogy is kerültek kapcsolatba a külföldi hírszerzéssel a magyarok, csapdába estek, ugyanis a Rákosi-rendszer időszakában semmilyen kíméletre sem számíthattak. Keményen elbántak velük, nem igazán foglalkoztak azzal, hogy eközben

37 HL BKB 0342/1952 Csergő Kálmán ügye. A Katonai Felsőbíróság fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyve 1953. január 16.

a bíróságok milyen törvénysértéseket követtek el, mert érvelésük szerint: a „kéme-
ket, mint a férget el kell taposni!” Az eljárásokban közreműködő hadbírói karban
számos hírhedt figurával is találkozhatunk, akik szívbaj nélkül küldték vesztő-
helyre az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni megtorlásokban meghurcolt
honfitársainkat is. Karrierjüket többek között a „kémügyekben” hozott törvény-
sértő ítéleteikkel alapozták meg.

Irodalomjegyzék

Baráth: 2023

Baráth Magdolna: A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége és a nyugati hírszer-
ző tervek (1948–1956). *Betekintő*, 17. (2023) 2.sz. 33–51.

Horváth–Solt–Szabó–Zanathy–Zinner: 1992.

A NET 1950: 26.sz. törvényerejű rendelete az ország területének elhagyásá-
ra vonatkozó büntetőrendelkezések kiegészítéséről. 1950. július 12. In: *Iratok*
az igazságszolgáltatás történetéhez 1. Szerk. Horváth Ibolya–Solt Pál–Szabó
Győző–Zanathy János–Zinner Tibor, Budapest, 295–298.

Jobst: 2023

Jobst Ágnes: Hontalan hadsereg? Epizódok a hidegháborús hírszerzés törté-
netéből. (Modern magyar történelem Szerk. Ablonczy Balázs és Müller Rolf)
Budapest 39., 43.

Nagy: 1984

Nagy Kázmér: Elveszett alkotmány, Budapest.

Ritter: 2012

Ritter László: Titkos háború a szovjet blokk és Jugoszlávia között, 1948–1955.
Történelmi szemle – 54. (2012) 1. sz. 133–159.

Zinner: 2023

Zinner Tibor: Gyorstalpaló elvtársaknak. A bírói és ügyészi akadémia, 1949–
1954. Debrecen, 153.

TAKÁCS TIBOR

HATÁR, ESET

Egy hamvába holt emigrációs kísérlet és az állambiztonság,
1974–1975

1974. június 3-án és 4-én – a több éves hagyományokkal rendelkező osztrák–ma-
gyar határmenti sporttalálkozók keretében – a Csepregi MEDOSZ labdarúgó csa-
pata a burgenlandi Lókon vendégszerepelt. A mérkőzést 2 : 0-ra a magyar együttes
nyerte. A mérkőzést követően a csepregi küldöttség egyik tagja, S. B. megpróbált
kint maradni, a korabeli frazeológiával élve „disszidálni”, kísérlete azonban ku-
darcot vallott. (A férfi egyébként nem futballistaként, hanem partjelzőként vett
részt a túrán.) A fenti történetnek bizonyára több változata is létezett, köztük az
egyik a magyar állambiztonságé volt, amely jogellenes külföldön maradás kísérlete
miatt vizsgálódott az ügyben, majd mindent megtett azért, hogy a nyilvánosság-
ban elkendőzze az ügyet. Írásomban ennek az olvasatnak a rekonstrukciójára és
elemzésére teszek kísérletet.

1.

Azt nem tudni, hogy a politikai rendőrség miként szerzett tudomást az esetről;
véltetően a sportdelegáció valamelyik tagja számolt be róla hivatalos vagy társa-
dalmi kapcsolatként, esetleg hálózati személyként. A kémelhárítás területileg ille-
tées Vas megyei osztálya a történetek után több mint két héttel keletkezett jelen-
tésében megállapította, hogy a Lókon megrendezett meccset követően (a község
nevét – Unterfrauenhaid – az állambiztonság németül, de következetesen rossz
formában – Unterhauenfraid – használta) kiránduláson vettek részt, majd haza-
utazásukat megelőzően Felsőpulyán (a dokumentumokban: Oberpullendorf) egy
vendéglőben megvacsoráztak. A vendéglátók a felsőpulyai tekecsapat vezetői vol-
tak, akik évek óta szoros kapcsolatot ápoltak a Vas megyei sportszervezetekkel,
ráadásul többüknek rokonai is éltek a határ magyar oldalán. A hazainduláskor
kiderült, hogy a csoportból hiányzik S. B., aki a csomagját is elvitte az autóbusz-
ból. A csepregiek és vendéglátók a férfi keresésére indultak, de nem találták sehol.
A magyarok végül elindultak, meghagyva a felsőpulyaiaknak, hogy ha megtalál-
nák S. B.-t, vigyék utánuk. A busz elindulása után nem sokkal a férfi elő is került,
mint kiderült, a közeli szántóföldön bujkált. Az osztrákoknak elmondta, hogy
nem kíván visszatérni Magyarországra, azok azonban nem vettek tudomást elha-
tározásáról, egy gépkocsiba kényszerítették a magyar férfit, és a csepregiek után